

Olga Cherwinsky
108 Conrad Drive
Rochester, NY 14616

РОМАН РАХМАННИЙ

ВОГОНЬ

і ПОПІЛ

РОМАН РАХМАННИИ

ВОГОНЬ І ПОПІЛ:
ПОРИВ І ЗЛАМ ІВАНА ДЗЮБИ

Передмова:
Д-р М. АНТОНОВИЧ

В-во "ВіК", Монреал,
Канада — 1974

ROMAN RAKHMANNY

FIRE AND CINDERS
The Rise and Fall of Ivan Dzyuba

ViK Publ. Co.

1974

Montreal

Kiev Printers Ltd., 860 Richmond Street West, Toronto, Ontario, M6J 1C9

РОМАН РАХМАННИЙ

ВОГОНЬ і ПОПІЛ

Порив і злам Івана Дзюби

diasporiana.org.ua

В-во "ВіК"

1974

Монтреал

К а н а д а

ОБІТНИЦЯ ВІЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ

Вільні українські журналісти стоять вірно по стороні інтересів українського народу, вони намагаються іти в ногу з його зростаючими потребами й вимогами епохи та рішені непохитно боротися з російським імперіялізмом в Україні.

— Ми будемо воювати проти того колоніялізму друкованим і живим українським словом — у статтях, нарисах, книжках, брошурах і закликах. Ми воюватимемо на сторінках українських газет і чужомовних періодичних видань. Ми воюватимемо на землі — по фабриках і університетах, на громадських вічах і в парламентах, по бібліотеках і на міжнародних виставках, на конференціях і з'їздах. Ми воюватимемо в космічному просторі — в радіомовленні і в телебаченні. Ми воюватимемо правдивою інформацією в Україні та на чужині.

І ми не припинимо нашої боротьби вільним словом — законними й революційними методами — доки, доки українська національна думка не прорве того "килиму забуття", доки українські народні маси не скинуть із своїх плечей ярма російського колоніялізму, пропагованого пресою УРСР, як "найвище досягнення" українського народу. Ми не припинимо цієї боротьби, бо це священний бій за найосновніші права людини, за гідність і свободу українського народу!

Роман Рахманний, «Доповідь на З'їзді українських журналістів Канади й Америки», Торонто 1966.

П Е Р Е Д М О В А

Постать Івана Дзюби вже кільканадцять років привертає до себе увагу української громадськості. Спершу він виявив себе як вдумливий і глибокий критик, який умів з мотлоху української советської літератури витягати, незчисленні до режі, твори варті уваги, проаналізував їх, виявляв у них цінне і гідне пошани та вказував на непроминальні вартості. На цьому шляху він поволі перетворився в рупор зесної і гідної української думки, яка саме в тих за-сах (1960-ті роки) погинала формуватися в Україні.

Однак часове пом'якшення відносин в Советському Союзі дуже скоро замінив неосталінізм, який зокрема жорстокою рукою впав на борців за права української людини, включаючи Івана Дзюбу. Поряд з іншими його арештували, засудили і за ближче нез'ясованих обставин зламали та примусили покаятися. Він вийшов «на волю» і з того часу позав друкувати банальні репортажі про заводи. Крім того Іван Дзюба написав книжку, в якій на наказ КГБ розправляється з тезами своєї власної праці «Інтернаціоналізм ги русифікація?»

Остання діяльність І. Дзюби спризинила те, що тепер його загально бойкотують всі зесні українці потойбіг «залізної завіси».

Ось така, коротенько, доля цієї без сумніву непересічної людини, яка такою дорогою ціною викупила собі свою особисту «свободу» і потоптала свої зесні і праві переконання. У цьому він не перший і не останній. Проте Іван Дзюба надто маркантна постать і якою не була б його дальша доля, він ще довго приковуватиме увагу українського світу по цей і по той бік барикади.

Не раз присвягував свою увагу Іванові Дзюбі, його думкам і творам також наш відомий журналіст Роман Рахманний. Тепер ці статті та есеї зібрано в окремий томик.

Писані вони протягом десяти років і віддзеркалюють різні етапи боротьби за права української людини. Не всі вони торкаються безпосередньо Івана Дзюби, однак і ті, що не торкаються його прямо, заторкують різні аспекти проблематики під'яремного життя в Україні та нашого відношення до важкої боротьби наших братів за рівні права по той бік залізної завіси. А угасником боротьби за рівноправність українців у Советському Союзі був і Дзюба.

У цій збірці статей та есеїв Романа Рахманного зитаз знайде не лише яскраві моменти «з вершин та низин» Івана Дзюби, але й еволюцію поглядів, що їх українці переходили у вільному світі протягом не так уже й довгого, але якого ж багатого на події часу. У цьому відношенні поміщені тут статті та есеї віддзеркалюють цілу епоху.

Протягом років деякі дискусійні моменти, заторкнені в тут зібраних статтях Р. Рахманного, вияснилися, інші й далі лишаються спірними, але одне ясне й тепер: автор яскраво і правдиво наświetлює і з'ясовує заторкнуті ним питання боротьби наших братів в Україні за свої права.

Позиції борців за правду в Україні послаблені тепер знову тим, що один із видніших борців І. Дзюба зневірився і розгубився немов головний герой Олесяго етюдю «По дорозі в казку». Однак, надзненні його словом і ділом, з'явилися інші борці, які пройдуть повз заломаного ги й зломаного Івана Дзюбу і підуть дальше до світлої мети геть із темного пралісу советської дійсности самі, бо та людина «нігизм їх уже не порадує».

Іхній шлях не буде простий. На ньому ще буде багато несподіванок і жертв, він буде важкий і дов-

гий. А все ж таки сьогодні той шлях до правди, гідності й української зести ясніший ніж кільканадцять років тому завдяки тій обставині, що на ньому йдуть люди, які не побоялися жертви, які, так як писав колись Майк Йогансен, сказали собі:

*Забули все. Ідемо. Йти
Ще довго.*

М. Антонович

ПРИРЕЧЕННЯ ПУБЛІЦИСТА В УКРАЇНІ

Буде суд. Що ж, будемо битися.

Саме тепер, коли один натисав покаянну заяву, другий перекваліфікувався на перекладача — саме тепер потрібно, щоб хтось показав приклад твердості і одним махом змив це гнітюче враження, яке створилося після відходу деяких людей від активної громадської діяльності.

Випало мені...

Тяжка це місія. Сидіти за ґратами нікому не легко. Але ж не поважати себе — ще важче.

І тому будемо битись!...

Валентин Мороз, «Замість останнього слова», 1970.

ГОМІН З-ПОЗА НАС

Визначний американський знавець філософії екзистенціалізму Ралф Гарпер, у своїй праці п. н. "Екзистенціалістські переживання", каже:

"Звичайно ми пишемо те, що ми вже готові висловити. Треба чимало часу на те, щоб могли щонебудь сказати. На висловлення чогось такого, що його варто б заново прочитати, доводиться витратити ціле життя. Адже треба зокрема часу на те, щоб погодитися з думкою про недосконалість людини в нас самих".

Враховуючи недосконалість людини і всякого її творіння, автор пропонує читачам збірку статей, що їх викликала поява руху українських вільнодумців у межах Советського Союзу.

Передове місце в дискусії за шляхи і методи розвинення української культурної та політичної самобутности протягом десятиліття 1964-1974 займав літературний критик і публіцист Іван Дзюба.

Його сміливий порив, і його пригноблюючий злам знайшли свій відгук та свою оцінку в статтях, що появились на сторінках вільних українських видань. Ось їхні назви: "Наша Мета" (Торонто, Канада), "Український Голос" (Вінніпег, Канада), "Свобода" (Джерсі Ситі, США), "Новий Шлях" (Вінніпег), "Америка" (Філядельфія, США), "Українські Вісті" (Едмонтон, Канада), "Гомін України" (Торонто), "Шлях Перемоги" (Мюнхен, Зах. Німеччина), "Вільна Думка" (Сидні, Австралія), "Сучасність" (Мюнхен), "Нові Дні" та "Молода Україна" (Торонто), "Українське Життя" (Шікаго, США), "Вільна Україна" (Нью Йорк, США). Деякі із статей або уривки інших передано українськими радіопрограмами в Монтреалі, Торонто, Вінніпезі, Едмонтоні.

Редакторам усіх цих часописів, журналів і радіо-передач годиться сказати тут "Щире спасибі Вам!" за доведення до відома своїх читачів і слухачів оцих скромних думок і слів, що їх автор кинув у цю словесну битву за українські національно-політичні позиції.

Після масових арештів української інтелігенції в Україні та на всій території ССРСР 1972-73 можна б трактувати цю словесну битву вже як гомін з-поза нас. Злам Івана Дзюби видер останню сторінку із спроби оживити концепцію "українського радянства".

Однак у багатьох українських душах відгомін тієї битви ще дуже сильний і подекуди він збиває ту чи іншу українську людину із правильного курсу.

Перегляд думок і тез, висловлених у розпалі кількарічної дискусії про шляхи і методи досягнення української самобутности, може допомогти нам усім: усвідомити нашу власну людську недосконалість і спонукати нас міцніше та більш упевнено тримати стерно своєї політичної думки.

Бо чим є політичний емігрант і політично наснажене суспільство будь-якої національности в розсіянні, як не мореплавцем на судні, об яке вдаряють усе нові бурюни-хвилі, а суперечні вітри збивають його з обраного курсу!

Утримати свій курс допоможе нам і регулярний перегляд пройденого етапу та усвідомлення того, що можна б назвати "гомін з-поза нас": конфронтування власних думок із думками прихильників і противників зокрема в минулому.

Конфронтуючи свої думки з думками цих нарисів, читач повинен пам'ятати: пишучи їх, автор пробував досягти думки і серця читачів не лише в еміграції, але й в Україні.

Р. Р.

ЗА ЩО СТОЇМО?

Кожна еміграція будь-якої національності переживає час від часу психологічно-концепційну кризу. Живучи далеко від рідної землі, дедалі старіючись, емігранти час від часу побоюються, чи була їхня концепція не відстала від концепції та ідеалів молодого покоління на батьківщині.

Зовсім природно, що подібне явище помітне нині серед українських емігрантів. Вже раніше лунали заклики: Достосуймо наші національно-політичні програми й концепції до існуючих умов на Україні, щоб не було різниці між нами і молодшим прошарком суспільства в УРСР!.. Однак щойно від кількох місяців ці заклики знайшли ґрунт у керівних колах принаймні однієї націоналістичної групи в наслідок поширення на еміграції т. зв. нецензурованих писань українських вільнодумців з України.

Самі по собі ці писання (протестаційні листи до кривників у Києві та Москві, написані в'язнями мордовських концтаборів) ніякою мірою не були і не є небезпечні для української державницької концепції чи для носіїв тієї ідеї. Небезпечними є тенденційні пояснювання ферменту в Україні та характеру згаданих писань.

В цілому, українська еміграція поставилася гідно до тамтешніх рухів і нецензурованих публікацій. Ми всі одностайно протестуємо проти русифікації України, проти перетворення навіть автономної УРСР в область Росії. На українських вічах укладаємо резолюції, щоб згодом з'ясувати їх державним і міжнародним установам. Чужомовній пресі подаємо дані про гноблення українських патріотів москалями. Деколи інспіруємо відповідні статті в тій пресі, а де хто з нас друкує власні статті на цю тему в англо-

мовних і франкомовних часописах. Завжди і всюди ми покликаємось на факт ув'язнення радяно-українських патріотів, як на доказ безоглядного московського колоніалізму, застосованого на Україні в шістдесятих роках 20-го століття, коли все людство засудило колоніалізм.

Водночас ми щиро вітаємо прояви почуття гідності серед радянських українців, які вважають своїм обов'язком захистити права українського народу в рамках республіки, що має назву Українська РСР і посідає власну конституцію. Ми вважаємо, що це передусім обов'язок тих українців в Україні, які вірять у радянську систему і визнають суспільно-економічну концепцію марксизму-ленінізму. Хто хоче мати Радянську Україну, той мусить за неї боротися з московськими русифікаторами і центральстами.

Прапор не для нас

Але це прапор не для нас — українських емігрантів, які вирости (як це висловився підпільний діяч УПА Петро Полтава ще 18 років тому) в боротьбі проти марксизму-ленінізму. Про це забувають деякі націоналістичні діячі на еміграції, коли вони пояснюють писання українських вільнодумців. Вони забувають, що вільнодумці все і всюди заявляли і заявляють про свою вірність марксистсько-ленінській ідеї, у своїх писаннях вони постійно відкликаються до творів Леніна, мовляв, його концепція співіснування національностей і його розв'язка національного питання є їхньою концепцією і вони її обстоюють.

Звичайно, ці заяви не допомогли нашим землякам і їх все одно ув'язнено. Ми, в наших закордонних заходах, підкреслюємо цю обставину всюди на доказ, що в Україні під московським комуністичним караулом нині є такий самий гніт, як був за царату. Поряд з цим ми мусимо виразно підкреслю-

вати, що політична концепція тих наших земляків не є нашою концепцією. Після відновлення української держави у листопаді 1917 р. (Третій Універсал Центральної Ради) та після проголошення її самостійності 22 січня 1918 р., а далі — після проголошення української державности на інших територіях України (в Галичині, Буковині й Закарпатті 1 листопада 1918, і знову на Закарпатті 15 березня 1939 р.) вже не може бути відступу на автономічні позиції будь-якого руху чи партії. Тим часом українські радянські вільнодумці, обстоюючи плятформу марксизму-ленінізму, далі стоять на позиціях автономізму.

Адже відомо, що саме Ленін був автором концепції Радянського Союзу, в якому українці були і є другорядним народом, призначеним на злиття з московським народом. Саме в ім'я своєї “марксистсько-ленінської теорії” лідер Москви відібрав українцям право на власну армію, на власну закордонну торгівлю, на власну дипломатичну репрезентацію, на власний транспорт на землі, на морях і в повітрі. Ленінська “самостійна Україна”, побудована на “єдності українського й російського робітництва”, є тільки автономною русифікованою областю Росії. І такою вона буде, якщо навіть виправити дещо в УРСР згідно із “чистим ленінізмом”, як цього хочуть ув'язнені та ще вільні радяно-українські вільнодумці.

Ось чому ми не можемо і не сміємо станути на їхню плятформу.

Український народ проти злиття

А тим самим помиляються ті еміграційні автори й доповідачі, які закликають українську еміграцію орієнтуватися на тих вільнодумців, як на наші національні прапорні імена. Пропонуючи таке, ці діячі показують на власний брак української державницької концепції або принаймні на брак витримки при національному самостійницькому прапорі.

Яскравим прикладом цього браку може бути недавній виступ двох (як пише “Новий Шлях” за

27 квітня) “визначних знавців советської дійсности в Україні” на вічі в Балтиморі. Один з них назвав “творчу й бунтівничу молодь в Україні... сучасними декабристами...”, які тісно пов’язані з народом”; другий доповідач радив слухачам вивчати їхні погляди, щоб дізнатися, як допомагати цій “бунтівничій верстві”, але відповіді на запитання “Що робити?” він не дав.

Звичайно, не лише знавці, але й пересічні освічені люди знають, що декабристи були всеросійськими патріотами, які хотіли в 1820-их роках насильно перебудувати царську імперію в політично ліберальнішу та соціально справедливішу великодержаву. Декабристи — всі вони дворяни й військовики — не допускали ніякої думки про українську державу, а навпаки: вони обстоювали концепцію “злиття” усіх народів Росії в централізовану, економічно розвинуту російську республіку.

Саме тому декабристів нині вважає офіційна радянська наука й ідеологія “прогресивним революційним рухом” — першим у Росії. Якщо б декабристи були носіями прапора визволення народів російської імперії, Ленін перший був би зробив їм закид, що вони розбивали “єдність” протицарського руху. Того він не робив, бо декабристський рух в основі відповідає радянській концепції “злиття” немосковських народів з москалями.

Тому навіть прирівнювати нинішніх прихильників радянської системи, які критикують її недоліки, з декабристами є кривдям для тих українців, бо вони саме виступають проти теорії злиття і проти практичної русифікації. Висовувати перед очі української еміграції ідеал декабристів означає стільки, що відступати в минуле, в часи, коли української проблеми в російській імперії “не було” або її зручно приховувано там.

Прикладів на баламутні пояснювання ферменту в Україні та нецензурованої літератури можна по-

давати більше. Всі вони показують на те, що серед українських емігрантів постала концепційна збентеженість внаслідок появи гідного **автономістського** руху в Україні. Дехто серед нас не передбачав і не вірив, щоб думки М. Хвильового, М. Скрипника чи М. Шумського могли відродитися самотужки в суспільстві, яке не має доступу до їхніх писань. Поява т. зв. крайових матеріалів декого заскочила так, що почалась "перевірка" власних позицій. Ця перевірка наближає декого аж надто до плятформи марксистів-леніністів або створює таке враження серед українського загалу.

Конечне слово

Українські патріоти поза межами України далі обстоюють концепцію Української Народньої Республіки, знищеної агресією марксо-ленінської Москви. Висовуючи перед громадську думку світу факти про поневолення українського народу, ми приводимо як доказ саме трагічну долю теж українських марксистів-леніністів, ув'язнених у Мордовії та в міських тюрмах Росії. І ми далі болітимемо їхньою долею, бо вони — наші покривджені брати, українці. Ми шануємо їх за сміливість і вміння гідно постояти за свої ідеали, але ми мусимо сказати їм і всім іншим українцям: **ми не боремося і не будемо боротися за їхню радянську концепцію України, бо це була б тільки злагіднена форма поневолення України Росією.**

Тверде це слово, але воно конечне.

1 лютого 1968

ЗА ЯКИЙ ПРАПОР?

Думки про лихо від розуму в Україні і на чужині

Один читач (українець — націоналіст-демократ) запитує нас:

— Чи Вас не тривожать твердження деяких націоналістичних журналістів, що, мовляв, наша еміграція відстала від подій та суспільних процесів в Україні, що вона не спромоглася зробити того, що довершили автори нецензурованої літератури в УРСР, і що ми повинні орієнтуватися на той “голос живої України”?..

Другий читач (українець — комуніст) зробив інше зауваження з приводу популяризування крайових матеріалів на еміграції:

— Наші молоді ухильники своїми петиціями і протестними листами до своїх партійних та радянських керівників добилися значного **побічного** успіху. Вони, посередньо, переконали частину емігрантських оуністів у неминучості визнання ними фактичного стану в Україні й потребі переставити свою діяльність на радянську платформу.

Спостереження, зроблені двома українцями — ідеологічними противниками — тільки яскравіше унаочнюють одну складну проблему, що виринула в кількох останніх місяцях на сторінках деяких націоналістичних видань у зв'язку з нагальним поширенням на еміграції писань вільнодумців з Української РСР. Дехто з емігрантів підійшов до цих писань надто чуттєво. Деякі публіцисти зробили надто поспішні висновки про становище в Україні, якого вони не вивчили ґрунтовно і тому розглядають тамтешній фермент, немов би це був паралельний про-

цес до змін у Чехо-Словаччині. Тим часом, і на жаль, Київ — не Прага, а УРСР — не ЧССР.

Бо що насправді діється нині в Україні?

Порівняно з сусідніми слов'янськими країнами, в Україні діється нині "офіційно" таки дуже мало. Дух лібералізації, що завершився докорінними змінами в керівних прошарках компартій Румунії та ЧССР, не зачепив умів керівних кіл Києва. Серед молоді виник фермент у суспільстві під російським володінням. Протягом 1961-67 років в Україні ув'язнено сотні осіб, які посміли на різні лади висловити власні думки про пекучі українські проблеми, а зокрема про зростаюче зросійщення громадян УРСР і про підопічну ролю цієї наймогутнішої після Росії республіки. Розпочався там, і триває досі, рух за підвищення рівня української літературної та мистецької творчості, за чіткіше виявлення українського обличчя УРСР на різних щаблях її правління. Помітне зміцнення української національної гордості, раніше притупленої щоденним пропагуванням вищості росіян і їхньої культури.

Всі ці й споріднені тенденції — здорове суспільне явище, зокрема на тлі національної руйни, спричиненої в душах українців політикою Сталіна і його російсько-шовіністичних наслідників. Особливо багатонадійним явищем є обставина, що молоді українці, виховані в атмосфері повсякденного сталінізму, не лише читають, але й думають, як це радив своїм землякам Тарас Шевченко, коли дивився на свою Україну — велику руйну під російським царатом. "Думайте!" — закликає нинішніх земляків невідомий автор брошури, в якій списано дані про навмисне спалення української бібліотеки в Києві і про боботьбу великодержавних шовіністів проти української культури, а проти Тараса Шевченка особливо.

Як і той автор, Іван Дзюба, І. Світличний, Л. Лук'яненко, І. Кандиба, В. Мороз, М. Масютко та інші молоді марксистки в Україні читали і думали,

дивились на навколишню дійсність і робили висновки, що їх мусить зробити кожна чесна людина, байдуже — націоналіст-демократ він чи комуніст-патріот. Тільки кар'єристи й ситі дрібноміщани не хочуть признатися, що вони теж бачать таку саму дійсність: плянові намагання довести до всебічного злиття українців з росіянами в одній великодержаві.

Звичайно, згідно з традиціями царя Миколи I, на території “від молдавіна до фіна” не сміє бути (як він особисто остерігав своїх чиновників) ніякого “руху умів”; у московських володіннях “все мовчить, бо благоденствує”. Тому й тепер, коли виник новий фермент серед молоді, московські контрольні чинники, при мовчазному потуранні правлячих кіл Києва, негайно взялися придушувати “двіженіє умов” в Україні. Репресовано І. Дзюбу та І. Світличного. всіляко переслідовано В. Симоненка. Групу українських юристів потрактовано так суворо, як царський режим потрактував свого часу групу російських дискутантів — Петрашевського і Достоевського. Наступно, у 1966 році загнано в концтабори Мордовії 20 літераторів. Симоненко уникнув долі О. Заливахи і М. Масютка тільки тому, що помер два роки раніше з почуттям самотника, загнаного в нетрі провінції.

Таким чином і тендітне відродження українського патріотизму серед молоді марксо-ленінського виховання, і непропорційно люта реакція органів безпеки на цей законний рух — добре знайомі нам з минулого. Адже на подібний лад, таємно і без зайвого шуму, розгромлено гурток Шевченка-Костомарова-Куліша 1847 року. Подібними поліційними методами придушено рух за відродження української національної культури й державницького мислення у 1920-их роках. Сьогодні російська бюрократична мертвеччина силкується знову потайки заглушити зелені паростки українського самобутнього мислення.

Наше ставлення

Як реагує і як повинна реагувати українська еміграція на ці суспільні процеси в Україні?

Насамперед ми розглядаємо ці явища як ознаки тривалих внутрішніх суперечностей російського імперіалізму. Ці суперечності — його найбільша слабкість. Зате всякі нові вияви української національної самобутності в радянському суспільстві український емігрант щиро вітає, як нові докази живучості його нації. Очевидно, нову хвилю російського терору в Україні ми засуджуємо гостро, як ганебне порушення прав людини. З не меншою рішучістю просовуємо справу українських репресованих вільнодумців на міжнародний форум: до чужинецької преси, до урядів країн нашого поселення, до Об'єднаних Націй і на конференції людських прав.

Чому ми робимо все це з такою помітною енергією й запалом?

Ми захищаємо їхнє людське право на власну думку, на власне слово і на особисті та національні вольності тому, що ми українці такою самою мірою, як і вони. Поскілки ворог обмежує їхні права на їхній землі, коли він в'язнить їх на засланні поза межами України, ми відчуваємо такий особистий біль від цього, немов би це нас самих переслідувано і гноблено каторгою. Ми ось так відчуваємо і так діємо, хоча нам відомі відмінні погляди тих українців на суспільно-економічний лад і форму правління в Україні.

Які ж ці погляди?

Всі українські вільнодумці в УРСР без винятку застерігаються в слові й на письмі, що вони мислять, висловлюються та діють згідно з комуністичною доктриною і в рамках конституцій — СРСР і УРСР. Їхня критика теперішнього режиму обмежується домаганнями встановити гідні умови життя й розвитку для всіх національних меншостей в СРСР і

зокрема для українців у їхній республіці, самоуправління якої повинне бути на практиці розширене згідно з духом конституції.

Нема підстав сумніватися в щирості їхніх заяв, як і не слід промовчувати факт, що їхні домагання ні в чому не виходять поза межі подібних домагань їхніх трагічних попередників — О. Шумського, М. Хвильового та М. Скрипника. А вже ніякою мірою вони не дорівнюють чітким тезам речників Української Комуністичної Партії з 1919 року — С. Мазлаха і В. Шахрая. Своїми гідними вимогами ці два українські патріоти примусила Леніна висловитися за право українця-комуніста обстоювати принцип самостійности України.

Дилема чесних комуністів

Це не закид нинішнім марксистським вільнодумцям в Україні, а тільки підкреслення історичних фактів і сучасного стану. Їхня вимога українізувати УРСР, поширити повноваження її уряду та піднести Радянську Україну до рівня інших комуністичних держав — правильна і конечна за існуючих умов в СРСР. Це конструктивна концепція для тих радянських українців, які — на подобу польських (1956), румунських (1966) і чеських та словацьких комуністів (1968) — усвідомили гнітучу підлеглість своєї країни централістичному керівництву в Москві і прагнуть для свого народу гіднішого місця під сонцем. На жаль, у згаданих країнах за цю справу боролися активно передусім керівні кола компартії при підтримці загалу партійців і своєю гідною поставою супроти Москви здобули підтримку широких мас народу; в Україні — бачимо тільки природній фермент серед молоді, а керівний прошарок комуністів України захищає позиції всесоюзної бюрократії, що по суті не відрізняється від бюрократії царського режиму, як це свого часу з грізністю відмітив Ленін.

Спостерігаючи це явище, можна висунути питання: чи є в нинішній УРСР “чесні з собою комуністи” і чи вони спроможні здобутися на “героїчне діло” оборони прав своєї нації?

Було б дуже дивне і “протиісторичне” явище, якби таких чесних людей бракувало в Україні саме сьогодні, коли такі люди є і діють у Польщі, Румунії, ЧССР, Болгарії, Албанії; і всі вони користуються офіційним визнанням і навіть пошаною московських верховодів. Якась кількість “чесних з собою комуністів” напевно є і в Україні: серед партійних і непартійних, серед адміністраторів і технологів, серед учених і виховників, як і на різних щаблях партійної драбини.

І нема в нас найменшого сумніву, що це їхній обов’язок відвоювати гідні права для української мови в УРСР, відвоювати рівноправність для українського народу в СРСР і в таборі комуністичних держав. Їхнє зусилля в цьому напрямі не вимагає героїзму і навіть не може бути трактоване як героїзм. Це звичайний людський обов’язок супроти себе самого і свого народу. Так його розуміли комуністи інших народів; так його розумів ще Іван Франко, коли він пояснював чужинцям і своїм землякам, що він вважав своїм боргом супроти рідного народу: це “собачий обов’язок” інтелігента віддати народові кожний шеляг, витрачений з народної трудової скарбниці на те, щоб він — той майбутній інтелігент — міг “видрапатися на висоту, де видно світло, де ясніють вселюдські ідеали”.

Свої символічні “шеляги” український радянський інтелігент (літератор, технолог, адміністратор, учений, непартійний і партійний функціонер) може віддати своєму народові тільки шляхом активних заходів з метою відвоювати принаймні оті мінімальні права, що їх гарантувала на словах компартія, а на папері — радянська конституція.

Мабуть, саме так розуміли свій обов'язок десятки інтелектуалістів і сільських та міських інтелігентів в Україні, які підняли сміливо дебати про гідніше становище українського народу в радянській спілці, і за це вони опинилися під московським караулом. Незаконне покарання вільнодумців не усунуло трагічної дилеми з життя сучасних комуністів-неросіян. Не тільки українських, але й білоруських, грузинських, вірменських, балтійських і азійських, які визнають ідеологію марксизму-ленінізму та водночас не хочуть допомагати "москалеві полатану сорочку знімати" з їхньої батьківщини, випадково пов'язаної з Росією. Або вони відвоюють собі й рідному народові людські права, культурну незалежність і принаймні обмежену політичну суверенність у розширених рамках союзу-конфедерації, або вони разом із своїм народом будуть асимільовані та перетворені в радянсько-російських дрібноміщан нижчої, гіршої кляси.

Українські марксист-вільнодумці зробили перший крок на шляху, що веде в напрямі збереження особистої й національної гідності і геть від небезпеки радянсько-російської нівеляції української людини чи, як хочете, від радянського обуржуазнення на московський лад. У своїх писаннях вони широко цитують заяви Маркса, Енгельса та Леніна і словами цих радянських "законовчителів" намагаються довести і своїм українським чиновникам, і російським товаришам, як разуче в Радянському Союзі розходиться дійсність з теорією, як на місце інтер-націоналізму поставлено російський великодержавний шовінізм і як у результаті посиленої русифікації неросіян в СРСР дедалі зростають внутрішні суперечності.

Еміграція не відстала

Такий аналітично-емпіричний підхід до виявлення реакційного російсько-більшовицького імперіалізму не чужий для українських еміграційних дослід-

ників і публіцистів. Про це свідчать друковані праці багатьох наших авторів.

Грунтовну працю про національну політику більшовиків на Україні опрацював і надрукував ще до другої світової війни, на основі комуністичних писань, В. Садовський. Літературну політику компартії на Україні в 1919—1934 роки науково проаналізував у своїй англomовній праці Ю. Луцький. Розгром літературного відродження на Україні 1920-их років з'ясував у своїх блискучих есеях та антології "Розстріляне відродження" Юрій Лавріненко. Сталінську політику супроти України в 1930-их роках вичерпно представив на сторінках англomовної книги Григорій Костюк. Ліквідацію Москвою Української Комуністичної Партії (УКП) уміло з'ясував Іван Майстренко.

Економіку УРСР коментували науково і на базі радянських даних К. Кононенко, Є. Гловінський, В. Голубничий. Церковну політику Москви супроти віруючих українців ґрунтовно дослідили: М. Чубатий, о. І. Гриньох, Б. Боцюрків. Національне питання в СРСР було темою ряду праць. Підопічну роль УРСР в СРСР та в Об'єднаних Націях висвітлено в наукових працях Б. Галайчука, В. Голубничого, Я. Білінського, В. Лисого, С. Д. Олійника та інших. Демографічну трагедію України проаналізували В. Кубійович і Д. Соловей.

Мовознавчі питання знайшли своє наукове обговорення в працях Ю. Шевельова, П. Ковалева та інших. Систему нищення прав людини в СРСР яскраво розкрили книги І. Багряного і В. Гришка. Додатковим свідком праці українських учених на еміграції є "Енциклопедія українознавства" українською й англійською мовами; вона є й свідком жертовності пересічних українських емігрантів, які своїм "собачим обов'язком" вважають всіма силами підтримати зберігання української національної культури, підтримати розвиток української політичної

думки і підтримати заходи, які мають на меті висунути українську проблему на міжнародний форум.

Тому помилкою є твердження деяких публіцистів, мовляв, еміграція не зробила того, що виконали в тяжчих умовах вільнодумці-марксистки в Україні своїми не цензурованими публікаціями. У галузі виявлення російського великодержавного шовінізму в СРСР еміграція, мабуть, не поступається цим крайовим матеріалам, якщо мова про методу і зміст.

Основний корінь лиха

Коротко сказавши, річ у тому, що саме Маркс і Енгельс своїм теоретичним вченням засудили на асиміляцію чи т. зв. злиття в російській великодержаві наш народ, ще поки він вийшов на міжнародну арену та заявив свою волю самовизначитися. Вони бо вважали всі малі слов'янські народи “неісторичними” (поляки були винятком з цього ніби-наукового правила), а тим самим — без права на власні суверенні держави. Ось чому для марксистів ідея суверенної української держави була і є “антиісторичною” пропозицією. Парадоксальним з цього погляду є те, що Маркс і Енгельс суворо засуджували націоналізм “неісторичних народів”, але самі були гарячими німецькими патріотами-централістами, а ідеалом державного діяча був для них “залізний канцлер” Бісмарк.

Їхній ідеологічний послідовник В. І. Ленін, теж відомий патріот Росії, на практиці застосував їхню теорію. Коли тільки постала Українська Народна Республіка (20 листопада 1917), він не гребував ніякими засобами, щоб знищити цю народовладну державу трудового українського люду. Спершу він покладав надії на те, що імперська Німеччина нападе на Україну і повалить її уряд — генеральний секретаріат і Центральну Раду. Згодом він послав в Україну свої військові частини (хоч і як він потребував їх у Росії, для самооборони проти німців

та контрреволюції) і по-агресорськи окупував частину території УНР. Коли ж радянська влада закріпилася на території України і там утворено українську комуністичну республіку, тоді Ленін почав негайно пов'язувати її з Росією договорами про оборону, про спільну економіку, про міжнародну політику. В новоутвореному СРСР збережено єдність оборони і дипломатичної служби згідно з директивами Леніна, який вважав, що ці галузі державного життя мусять бути централізовані в Москві!

Таким чином національні радянські республіки негайно позбавлено права на власну реальну закордонну репрезентацію та висунено перед обличчя світу картину суцільної російської великодержави з новим економічним та політичним ладом. Поряд з цим усіх неросіян спрямовано у давній всеросійський перетоплювальний тигель — армію, що отримала тільки іншу назву: червона армія (а згодом радянська армія).

Сталін був абсолютний централіст, але він діяв по лінії централізму, визначеній в основному В. І. Леніном і узгодженій з духом вчення Маркса й Енгельса: “неісторична нація” не має права на власну державу.

Якщо Ленін брав на увагу національні відмінності окремих народів і радив трактувати їх людяніше, ніж це робили царат чи Сталін; якщо Ленін остерігав своїх однодумців рахуватися з культурно-національними потребами окремих народів і дозволити їм на автономію в межах СРСР, то однак він стояв за єдину радянську великодержаву, в якій володіла б “історична” російська нація, що репрезентувала б цю радянську великодержаву назовні. Звичайно він, як раніше Маркс і Енгельс, не передбачав, що “неісторичні” африканські народи матимуть власні незалежні держави.

Знаючи ці основні настанови марксизму-ленінізму, українські **націонал-демократи** не можуть ані

присвоювати собі націонал-комуністичних тез, ані підносити марксистських вільнодумців як прапорні імена для своєї власної боротьби за пограбовані Москвою права українського народу. Приймаючи їх за “грим голосу живої України” (як радить зробити один еміграційний націоналістичний діяч), ми стали б на позиціях марксизму-ленізму, на яких стоять не тільки ці вільнодумці, але й офіційні київські правителі.

Можна бо з певністю твердити, що П. Шелест, В. Щербицький, Ф. Овчаренко, Ю. Єльченко та інші чиновники ні словом не заперечили б, якби Москва ласкаво зволила розширити повноваження ЦК КПУ та РМ УРСР. Вони такий крок пояснювали б як “мудре рішення партії, згідно з основними положеннями марксизму-ленізму”. Поскілки Москва є проти будь-яких перетворень УРСР на приблизно українську комуністичну державу, вони покірно приймають теперішній губерніяльний статус їхньої “держави” як найправильнішу розв’язку для українського народу. З такою самою покірністю вони погодилися на проведення негідних і незаконних репресій супроти думаючої молоді України. Ця молодь марксистського світогляду значно глибше відчуває свою пов’язаність з рідним народом і свій обов’язок супроти нього. Ця молодь думає і прагне прискорити темпи культурної та політичної емансипації українського народу на базі марксо-ленінської теорії і в рамках удосконаленого Радянського Союзу.

Для марксистських вільнодумців в Україні ці вимоги вистачальні й задовільні. Для нас, українців національних демократів, ці вимоги надто мінімалістичні, до того ще й базовані на дуже спрощених міркуваннях.

Поперше, культурна й політична емансипація українців у власній республіці не залежить від ступня десталінізації чи привернення радянської теорії й практики ленізму. Хто хоче насправді відкрити

українському народові шлях у “народів вільних коло”, той мусить зважитися на перевірку не тільки антинародної сталінської системи, але й на перевірку застарілих і ненаукових засад марксистсько-ленінської теорії в національному питанні. Доки на території України володітимуть росіяни як панівна “історична нація”, доти там існуватиме колоніальний гніт і проводитиметься плянова русифікація саме в ім’я т. зв. наукової та “єдиноправильної” теорії марксизму-ленінізму.

Подруге, плятформа молодих радянських українців-вільнодумців тільки частково прикриває велику державницьку порожнину, що зветься УРСР.

Навіть маючи всі права для розвитку української мови й культури в своїй радянській республіці; навіть маючи забезпечені особисті вольності в УРСР; навіть отримавши розширену ролю в правлінні “одною шостою частиною світу”, що зветься СРСР, українець ще не мав би гідного почуття, що він справжній господар на своїй землі так, як це розумів Т. Шевченко чи його послідовник Іван Франко.

Власне кажучи, бути радянським українцем при збереженні згаданих настанов марксизму-ленінізму звучить якось негідно, бо на практиці це означає бути росіянином другої або третьої кляси. Адже “радянець” — мешканець УРСР, навіть зберігаючи українську культуру, є лише відміною російської людини.

Плятформа українця націонал-демократа гарантує українцям національну гідність у майбутньому і зберігає цю гідність з національного історичного минулого. Ось ілюстрація до сказаного.

Українська Народна Республіка була справжньою державою, визнаною великодержавами, а також і новою Російською Радянською Соціалістичною Республікою. Її невелика армія була українською народною армією. Транспорт, зв’язок і пошта були

у віданні українського уряду. Закордоном репрезентували Українську Народну Республіку її власні дипломати чи представники від імени суверенного українського народу. Українець — громадянин УНР — мав українське громадянство і міг подорожувати на український пашпорт за кордон як українець. Віруючі громадяни (українського й неукраїнського роду) мали свої віровизнаневі організації — церкви чи церковні об'єднання з власною ієрархією.

Всі ці та інші, тут не згадані, державницькі властивості сповнювали кожного українця почуттям гордості, яке ми й досі зберігаємо: хоч молода українська держава була ще нерозвинута й бідна, але вона була гідна, власна суверенна держава. Відновлена українська народовладна держава муситиме також забезпечити почуття гідності українцям.

Цього не можна сказати про УРСР. Цього не можна буде сказати про УРСР навіть тоді, якби — на догоду нинішнім критикам радянської системи — цю республіку переформовано на базі т. зв. ідеальних “ленінських настанов” на республіку з розширеними повноваженнями.

Адже УРСР не відає буквально ні одним важливим міністерством: фіскальна політика залежить від Москви, плянування економіки здійснюється згідно з потребами російської великодержави, транспорт належить до повноважень Москви, зв'язок і пошта є російськими прерогативами, закордонна торгівля зосереджується в руках московських наकाзодавців. Оборона СРСР плянується як загальносоюзна справа не лише в ім'я економності і більшої справності, але передусім, як російська національна справа: радянська армія є російською армією, що не тільки тримає під караулом усі неросійські народи, але є також головним інструментом російщення тих народів. Армії УРСР не було, нема і, наскільки ми правильно розуміємо ленінський принцип у цій

ділянці, такої армії Українська РСР ніколи не матиме, хоча конституційно вона має паперове право на це.

Українського громадянства в УРСР нема і, мабуть, ніколи не буде, бо паспорт є однією з важливих ознак приналежності до державної (тобто “історичної”) нації. Віруючі українці не мають права на власну церковну структуру, окрему від російської, з власною ієрархією. Нині в УРСР віруючі українці можуть належати, як за царату, тільки до Російської Православної Церкви, хоча вірмени, литовці, естонці, латиші користуються давнім правом на власні церковні структури. Таким чином Російська Православна Церква є нині таким допоміжним засобом російщення українців, яким вона була за царату.

Що є гідного в такій “радянській українській державі” для будь-якого мешканця України, який нині спостерігає швидкий розвиток народів Азії та Африки з колоній до суверенних держав без допомоги “великого російського народу”? Мешканець України називає себе “радянською людиною”, а насправді є російською людиною, вирощеною в тоталітарному російському заповіднику. Проти всесвітньої концепції того заповідника виступили не тільки комуністи Югославії, але й албанські, румунські, польські, а недавно чехо-словацькі та кубинські комуністи. Ніхто з них не хотів і не хоче загубити власного національного обличчя в ім'я ідеалізованої марксистсько-ленінської теорії, корисної тільки російським великодержавним імперіялістам. Навіть китайські комуністичні екстремісти спромоглися доглянути в цій системі вістря російського великодержавного шовінізму, що його так засуджував Ленін. Володіння традиційного російського “держиморди” дедалі поглиблює національні конфлікти в СРСР — протиставить російський народ усім іншим націям.

Офіційні **київські** керівники або не спроможні зрозуміти, в чому основний корінь лиха в “країні рад”, а зокрема в УРСР, або прикидаються, що вони не розуміють суті ґрунтовних змін у таборі комуністичних країн, де національне питання розв’язують такі ж комуністичні керівники, як вони, при підтримці керівного прошарку їхніх компартій. Не маючи такої самої сміливості глянути в обличчя дійсності, київські керівники з кам’яним спокоєм сидять на своїх бюрократичних постах, хоча між ними і народом відстань дедалі зростає.

Чи молоді українські вільнодумці, писання яких знайшли шлях до багатьох українців на чужині, розуміють у чому коріниться українське лихо?

Нам це не відоме.

Ми знаємо наш прапор

Але нам відомо, що, не зважаючи на всю нашу пошану до них за їхню сміливість і гідне висунення українського питання в СРСР на громадській і міжнародний форум, наші погляди на це питання рішуче відмінні від їхніх. Ми не задовольнимосся мінімалістичною культурно-територіяльною автономією, яку вони пробують відвоювати Україні. Задовольнитися таким “здобутком” (якщо його справді досягнуто!) означало б засудити багатомільйонову, економічно й технічно розвинуту українську націю на статус довічного “найчорнішого негра” серед вільних народів світу; це означало б позбавити українську націю права бути господарем на своїй землі без втручання чужоземного наглядача.

Хто з українських емігрантів не розуміє цього; хто в ім’я ілюзорного “кроку вперед” — т. зв. наближення до реальної дійсності на Україні приймає прапор марксистських вільнодумців за свій національний прапор, той насправді робить “два кроки назад”. Той, як висловився Ю. Яновський, є одним із “сліпців, які нашу перемогу відсовують у темряву віків”.

Звичайно, ознайомлюймося із становищем в Україні. Виступаймо щиро й завзято на захист наших інакомислячих братів, гноблених їхньою власною системою на їхній рідній землі. Сумлінно читаймо їхні писання, намагаймося збагнути їхні міркування; не гребуймо публікаціями офіційних київських кіл — прирівнюймо одні з одними і робимо відповідні висновки. Поряд з цим — думаймо самостійно. Лихо від розуму виникає переважно в наслідок обмеженого читання; наприклад, у царській Росії, де більшість населення була неграмотна. Однак ще більше лихо загрожує людині від невдумливого читання: **у Радянському Союзі неграмотність викорінено майже цілковито, але водночас убито живу думку.** Молодь в Україні почала думати самостійно. Звідси — її розширені обрії, звідси — інтелектуальний фермент. Цей творчий процес вимагає часу на поглиблення і завершення оживленої думки.

Наша громадсько-політична думка також потребує поглиблення і вдосконалення. Проживаючи в демократичних країнах Заходу, де на практиці кожному приступна всяка література, українці-емігранти, поселенці та їхні нащадки повинні уважно спостерігати всі суспільні процеси в Східній Європі, а зокрема в Україні. Щоб при тому не загубитися у чагарниках марксистсько-ленінської діалектики і не перехоплювати до своїх рук чужу естафету, чужий прапор, нам треба пам'ятати про пересторогу з минулого. Тарас Шевченко не тільки радив усім українцям: "Читайте!", але й закликав передусім: "Думайте!"

Тільки самостійна думка охоронить нас перед лихом від розуму чужого.

Червень 1968

ЛИСТ ДО ВСІХ, ХТО ЖИВЕ ДУШЕЮ

1. КНИГА ПРО УКРАЇНСЬКИЙ БІЛЬ

Книги є живими створіннями, що живуть своїм власним життям у власному світі. Тільки заглибившись у них зором душі, люди-читачі можуть відобути з книжкових надрів цінні перли знання й розуміння світу.

Кожна книга має свій власний характер і свою долю. Є книги — немов столітні дуби, що корінням вгрузли глибоко в ґрунт людського досвіду, верховіттям досягли хмар і дивують цілі покоління людей могутністю своєї корони та складністю своїх стовбурів. Є книги, що немов весняні струмочки бризкають краплями чистого гумору і допомагають людині перетривати її життєвий шлях. Є книги — раби, що своїми гладкими словами, а інколи мистецьким стилем і розповіддю вислугуються тиранам.

Але є теж книги — бунтарі, на сторінках яких замкнута в чорних рядках записи про біль і про сором, що породжують святий гнів. Такі книги є революціонерами. Вони сонних пробуджують до діла, хама перероджують у людину, рабів перетворюють у повстанців. Бунтарські книги звичайно є жертвами переслідування. Тиранська цензура не пропускає їх до масового поширення, трусливі тирани велять палити їх на костирах і в'язнити всіх, хто читає або розповсюджує їх. Бо ці книги відроджують гідність у людині.

Не часто появляються такі книги. Історія українського народу знає їх. Шевченко, Франко і Леся Українка дали нам найкращі зразки бунтарських книг, сповнених болю, сорому і гніву за негідне ста-

новище їхнього народу. Вони мали наслідників, хоча меншого калібру, в постатях різних письменників і публіцистів. Нині, до ряду цих книг належить без сумніву книга Івана Дзюби "Інтернаціоналізм чи Русифікація", що її видало друком В-во "Сучасність" українською мовою, а одне англійське видавництво англійською мовою в Лондоні.

Автор, у вступному слові-листі, адресованому до київських керівників, пояснює, що його студія є лише ілюстрацією до його заклику, щоб вони вглянули в суть разючих недоліків і неполадок в Українській РСР. Насправді студія Дзюби є листом-повідомленням до всіх українців, хто тільки серед них (як висловився Шевченко) ще "живе душою". Чи Петро Шелест (перший секретар компартії України) та В. Щербицький (голова уряду УРСР) разом з їхніми близькими співробітниками і нижчими наказодавцями ще "живуть душою", буде видно з того, як вони поставляться до книги Івана Дзюби, надрукованої поза межами України та до самого автора, який закликав їх поспішити на рятунок загроженої української нації ще в грудні 1965 року.

Тоді бо проведено численні арешти серед української інтелігенції, робітників і селян за те тільки, що серед них проявилися почуття гідності української і залунала вимога віддати Україні те, що їй належиться конституційно. За цих ув'язнених і мучених українців (а про їхні страждання знаємо з книги В. Чорновола) болить серце того українського публіциста й літературного критика. Він домагається для них "законної гарантії справедливості", а для всієї української нації — встановлення реальних можливостей розвитку в кожному відношенні.

Чотирнадцять розділів праці Івана Дзюби опромінюють болем серце читача немов чотирнадцять ножів. Хто не здригнеться від жахливої статистики про кількість українців у "країні перемігшого комунізму?" У 1913 році українців було кругло 37 мільйо-

нів, а в 1959 році теж лише 37 мільйонів. Значить, за останніх 55 років населення України збільшилося тільки на три мільйони, бо тепер воно нараховує приблизно 40 мільйонів!

Звичайно, голод, чистки і війна забрали багато жертв, але такі великі втрати може понести народ тільки внаслідок плянової русифікації.

Іван Дзюба зібрав силу-силенну доказів на той процес штучного “злиття” націй в одну російську націю. Партія, державна адміністрація, Комсомол, а найбільшою мірою Советська Армія русифікують українців послідовно так, як русифікували їх колись царські установи і російські збройні сили. Школа, у всіх її відмінах, з дошкілля почавши і на Академії Наук УРСР скінчивши, накладає українцям російські окуляри, велить цінити все, що російське, а знецінювати українське, як відстале і мужицьке.

А “що чекає українців, які їдуть подавати братню допомогу Сибіру?” В Російській Федерації, де є “суцільні українські райони давнього поселення”, нема “жодної української школи, жодної української виданої газети чи книжки, жодної української радіопередачі або культурно-освітньої установи... Отже людей, що приїхали подавати братню допомогу, чекає денационалізація, винародження”.

Не краще в самій Україні. В шкільній бібліотеці в районному місті Поділля на 6,136 книжок є українських тільки 400; решта — російські. “Навіть у столиці України Києві... 1966 року тільки 22 тисячі учнів було в українських школах і 61 тисяча — в російських... стан шкільної освіти в містах України настільки скандальний, що відповідна статистика давно вже не публікується...”

Не можливо в цій статті згадати навіть найважливіші й найболючіші факти про задущування української нації Росією, що їх подає Іван Дзюба. Їх треба прочитати в його книзі, щоб охопити всю кар-

тину катастрофічної ситуації нашого народу на його власній землі.

Можна б з позиції українця-емігранта сказати: Хотіли українські марксист-леніністи мати радянську Україну, то й мають російську могилу. Адже це вони допомогли росіянам у 1919 році завоювати Україну...

Ніхто з нас не сміє навіть подумати про таке, читаючи книгу Івана Дзюби. Наведені факти стосуються українського народу, а ми — його органічна частина. Знищування самої суті українства в Україні вдаряє по нас самих, незалежно від тих чи інших ідеологічних різниць між нами.

У мене нема найменшого сумніву, що “біль багатьох українців”, про яких згадує Дзюба, відізветься голосною луною в думках наших читачів. А кожен українець поза межами України повинен прочитати цю книгу. Без ознайомлення з усіма картинами апокаліптичної розповіді Івана Дзюби про підяремне становище українців в СРСР ніхто з нас не може твердити: “Я добре знаю українські справи, бо я з України” — або “Я українець, бо я з українського роду!”

Про те, хто з якого роду, визначає глибина почуттів болю за справу єдинокровних братів. Того почуття всім нам потрібно нині більше, ніж чого іншого, щоб ми врешті стали нацією нарівні з іншими націями.

Відроджуючи оте почуття, пов'язуючи спільним болем нас усіх в одне органічне й духове суспільство, книга Івана Дзюби виконує першу важливу роль бунтарської книги: вона спонукує нас поновно брати участь у “щоденному плєбісциті”, без якого (згідно з висловами Ренана) жодна нація не є нацією.

Тому книга Івана Дзюби — заборонена в Україні, а видана на чужині — є справжнім особистим листом українського патріота до кожного з нас, до всіх, “хто живе душою”.

21 вересня 1968

2. КНИГА ПРО УКРАЇНСЬКИЙ СОРОМ

Тарас Шевченко, як один із геніїв світу, краще ніж будь-хто інший розумів недолугу живих людей:

А надто той, хто дивиться
На людей душою —
Пекло йому на сім світі,
А на тім...

Хто вміє дивитися на своє оточення, на близьких йому людей, “душою”, той насправді живе всіма фібрами своєї душі, той “живе душою”. Він переживає радості й терпіння тих людей.

Іван Дзюба — один із багатьох українців, що “живуть душою”, боліють болями української людини й нації, радіють її радостями.

Іван Дзюба — один із тих **небагатьох** підсоветських українців, які посміли висловити свій біль з приводу трагічної ситуації українського народу під володінням Москви.

Але у своїй книзі “Інтернаціоналізм чи русифікація?” він, посередньо, показує теж на свій глибокий сором із-за того становища, за яке відповідають усі українці, а зокрема відповідає теперішній київський уряд.

Читаючи його книгу, читач не всилі отрястися від такого ж почуття сорому.

На нашій не своїй землі, у ніби власній ніби державі, маючи ніби найпрогресивніший економічний і політичний лад, український народ насправді є одним із небагатьох колоніально залежних народів у світі. В Україні росіяни і свої відступники русифікують українців законними й незаконними методами. Поза межами України, в Росії та в інших комуністичних державах, українці не мають прав національної меншости і не можуть розраховувати на охорону київського уряду.

Хіба не сором, що уряд 46-мільйонної держави не турбується справою своїх єдинокровних братів

у сусідній республіці! Хіба не сором, що саме той самий уряд витискає з України значну кількість спеціалістів і досвідчених трудівників, щоб вони поселилися в Казахстані чи в Росії, а їхні місця в Україні займають російські імігранти або русифіковані націонали!

“Тепер ми маємо... власну національну державу, з власним національним урядом”, пише Іван Дзюба, “але цей уряд не дбає про збереження національного етнічного складу населення своєї країни (процент українців на Україні, особливо процент українців за мовою, неухильно знижується); ні про забезпечення національних інтересів багатьох українців в інших республіках Союзу... ні про притягування... членів даної національності розсіяних по різних кінцях... земної кулі, як це робить, скажімо соціалістична Польща...”

Далі Дзюба підкреслює, що “українець з ССР навіть нічого не знає, нпр., про політичне і культурне життя мільйонних трудових українців за кордоном”.

Він правильно вимагає, щоб “уряд УРСР подбав хоча б про те, щоб мільйони українців за межами України, в Російській ФССР, одержували бодай якусь кількість українських газет, журналів, книг, радіопередач”. Він пояснює разуючий контраст:

“Росіяни на території УРСР цілком забезпечені пресою і літературою, яка не тільки ввозиться з Росії, але й широко видається на Україні; так само вони забезпечені школами і вищою освітою в російській мові”. А українці в Росії? “...не зважаючи на багаторічні домагання Спілки Письменників України, справа тут обмежилася тим, що на цілину та в деякі кубанські школи послано невеличкі бібліотечки, зібрані літераторами”.

Чи не сором? Стільки за 50 років радянської влади! І цього домоглися тільки літератори! А де члени київського уряду і могутньої компартії Украї-

ни, які часто забирають голос у міжнародних справах: у справах Чехословаччини, Ізраїлю або й африканських країн?..

В українській справі — про долю сімох мільйонів у Російській ФССР офіційний Київ мовчить немов заклятий.

Ще 1965 року ми писали про цю проблему. Наша стаття “Дума про наймолодшого брата” викликала тоді широкий відгомін у читачів, які живуть у комуністичних державах, а навіть в Україні під московським караулом. Звернули свою увагу на це разуче питання теж політичні кола деяких держав Заходу.

Нині, Іван Дзюба своєю книгою підтверджує наші давні знання дійсного стану в Україні. Він нічого не вигадує, ані не зраджує якоїсь таємниці “комуністичної системи”.

До того становища врешті признався навіть заступник прем'єра УРСР Петро Тронько на пресовій конференції під час Всесвітньої Виставки ЕКСПО-67 у Монреалі. Ні він, ні інші члени київської делегації не вміли сказати нічого путнього про ситуацію українців в Російській Федерації. Тронько простодушно сказав:

“Скільки українців у Російській ФССР і скільки шкіл з українською мовою навчання вони там мають, мені не відомо. Я займаюся справами Української РСР”.

Спеціаліст із міністерства закордонних справ УРСР Пересащенко мовчав, хоча повинен був щось сказати. Мовчали інші делегати. Навіть їм, мабуть, соромно було признатись до того, що “братній російський народ” насильно русифікує сім мільйонів українців так, як їхніх предків русифікував царський режим Росії.

Ми всі, які публічно запитували цих делегатів УРСР і слухали їхню трагічну відповідь, соромилися за такий “суверенний уряд суверенної української

республіки”, що не сміє навіть знати про долю своїх єдинокровних братів за конституційно-паперовим кордоном у російській республіці. Нині, читаючи статистику про русифікацію України і про те, як урядові, партійні та ніби наукові діячі схвалюють те русифікування нашого народу і ще й “інтернаціоналізмом” отой процес називають, — наші обличчя заново паленіють соромом. Бо ми теж сини того самого народу, який видав отаких безхребетних репрезентантів і верховодів тієї республіки!

Збуджуючи в нас той сором, книга Івана Дзюби ще раз нагадує нам, що від себе не втечеш і з власної нації не випишешся. Тому, не зважаючи на почуття сорому, треба жити і з лихом боротися.

Для такої боротьби ще є чесні й гідні українці. Бо якщо хтось відчуває сором, то в ньому ще не вмерло почуття гідності. Книга Івана Дзюби є цінним доказом того, що навіть у тяжких совето-російських умовах українська гідність живе в душах українських людей і вона спонукує їх до гідної самооборони.

28 вересня 1968

3. КНИГА ПРО УКРАЇНСЬКИЙ ГНІВ

Від часу появи публіцистичної праці двох українських націонал-комуністів С. Мазлаха і В. Шахрая п. н. “До Хвилі” (1919 року), “не було визначної студії, написаної радянським українцем, в якій із такою силою, ясно, незаперечно і сміливо було б з’ясовано справу України і становище української національної ідеї, як це зроблено у творі Івана Дзюби”, пише д-р Степан Олійник у передмові до Дзюбиної книги “Інтернаціоналізм чи русифікація?”

В-во “Сучасність” правильно зробило, запросивши написати передмову до тієї книги майже однолітка Івана Дзюби, що належить до нового покоління українців, не обтяжених вантажем міжвоєнного і воєнного минулого.

“Важливою властивістю нового покоління української молоді й зокрема його речників”, пише той спеціаліст політичних наук, є “національна гордість: її не притупили ні спомини, ні нагадки про фізичний і моральний терор сталінської епохи. Це покоління глибоко стурбоване розходженням між навколишньою дійсністю (в УРСР) і офіційними описами тієї дійсності. Нове покоління не лише боліє суперечливим становищем, але й намагається змінити його”.

Речники того покоління пробували передусім викликати громадське обговорення катастрофічного становища української нації в ССР. Іван Дзюба дав великий вклад у те зусилля своїх однолітків. Коли багатьох із них арештовано наприкінці 1965 року і на початку 1966 року, він послав київським правлячим колам протестного листа, супроводженого науковою студією, повною фактів про український біль і про український сором: — українців в УРСР та в ССР русифікують такими самими методами і з такою самою наполегливістю, як це роблено за найреакційніших царів, а водночас ще й зневажають, немов якусь гіршу породу людей.

Будучи з переконання марксистом-ленінцем, І. Дзюба бачить наочну суперечність між цією практикою радянських правлячих кіл і основними принципами вчення Маркса, Енгельса, Леніна та їхніх вірніших послідовників. Він цитує широко їхні твори і вказівки, він остерігає офіційний Київ, що комунізм не матиме ніяких виглядів на здоровий розвиток, якщо російський великодержавний шовінізм володітиме далі в УРСР і в інших радянських республіках.

Поряд з цим, він має тривожну пересторогу для своїх земляків: якщо київський уряд далі покірно потуратиме русифікаторам — чужим і своїм! — і якщо мислячі українці не стануть негайно й одно-

стайно на захист законних прав українського народу, тоді українській нації загрожує неминуча асиміляція в російській кітловині.

Значення у світі

Книга Івана Дзюби — дуже важливий голос у всякому відношенні.

Поперше, завдяки їй серед волелюбних голосів, що від деякого часу лунають із нутра Радянського Союзу, є тепер теж серйозний український голос. Поряд із В. Чорноволом І. Дзюба заповнює прогалину, що її залишили речники росіян. Вони бо промовчували національне питання в ССРСР.

Подруге, студія І. Дзюби одним дужим помахом крил збила твердження всіх горе-науковців на Заході, що давно поховали українську націю, а всякі докази прагнення українців до власної суверенної держави вони називали “вигадкою емігрантів”.

Нині, праця Івана Дзюби вже є підручником у різних університетах, де студенти вивчають життя і побут народів Східної Європи. Тепер вони не могутимуть обминути мовчанкою ні національної проблеми, ні, зокрема, українського питання в ССРСР. Це — великий крок уперед на шляху до визначення гідного місця українській нації серед інших народів світу.

Можна сміливо твердити: якби ту саму працю написав був українець-емігрант, вона не мала б того значення, ні того впливу на громадську думку світу. З нею так серйозно не рахувалися б наукові кола Заходу, бо трактували б її лише як вислів ще одного перевражливленого українського патріота-емігранта.

Тим часом з книги І. Дзюби промовляє до них голос “льояльного громадянина” Української РСР і то з позицій офіційної ідеології, але в обороні державницьких прав українського народу. Ніхто тепер

не може заперечити факту, що українське суспільство в ССРСР живе і бореться за збереження свого національного “я”.

Значення для українців

Всетаки доля українців не вирішуватиметься ні іншими народами, ні їхніми урядами, ні їхніми ученими. Вона залежить від того, наскільки гідно самі українці ставитимуть свою справу на власній території власними силами.

І тут праця Івана Дзюби — речника нового покоління українців на їхній території — має ще більше значення.

Вона — своїм змістом і своєю формою — наочно доказує, що українське суспільство нині вже не тільки селяни, хлібороби чи колгоспники, навіть хоча москалі та свої рідні “чорнильні душі” й міщани погорджують ними і далі вважають їх відсталими селюхами. Нині українське суспільство — це робітники, техніки, агрономи, фабричні керівники, студенти, письменники, атомні вчені й дослідники космосу, економісти, журналісти, музики, вояки й маршали, моряки й літуні. Назвіть, яку завгодно спеціальність, а знайдете в ній високоякісного українця не тільки з імени, але й з переконання. Це — новочасне суспільство України.

Щоправда, нема тих українців аж 30 мільйонів, бо русифікаційний тиск протягом останніх 50 років був такий великий, що ледве пощастило зберегти живу українську національну душу. Однак і ця кількість українців із переконання настільки вже велика, що її шум примушує Москву прислухатися і час від часу звільняти тугії кайдани. Ми почули той шум понад простори і понад кордони та відгукнулися на нього всією нашою українською душею. Почув той шум і чужоземний світ і здивувався, немов почувши голос небіжчика.

Як видно з праці І. Дзюби, той шум міцнітиме, бо він зродився на врожайному ґрунті національного гнєту, на ґрунті спільного українського болю за всі пощочини, якими щедро обдаровує щоденно російський “держиморда” радянських українців (та посередньо і нас усіх), перетворюючи Україну в “невід’ємну частину” Росії.

Гнів — спонука до діяннн

Біль і сором — самі по собі — нікудишні почуття. Однак вони спроможні збудити в людині щирий гнів на гнобителів та на їхніх місцевих помічників. Гнів окремих людей поступово перетворюється у народній гнів, якому не опреться ніяка ворожа сила чи гнобительська державна система.

Читайте книгу Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, щоб об’єднатися з мільйонами українців українським болем і українським соромом за становище нашого народу на рідній не своїй землі. Щоб переконатися, що нині по всій землі українській ідуть — немов апокаліптичні привиди: Біль, Сором і Обида.

Якщо ви відчуєте їх під час читання цієї книги і якщо тії почуття збудять у вас щирий гнів, то ви ще живете “душою”. Бо цю книгу справді адресовано вам, як особистий лист автора — як спонуку до діяннн в обороні прав українського народу.

2 жовтня 1968

БАЛЯДА ПРО ПОЇЗД, ЩО ЙДЕ КРИЗЬ НАШЕ СЕРЦЕ

Ліричний вступ

Є в одній сучасній українській авторки ось такий “Спогад”:

*Поїзд на Варшаву йде крізь моє серце,
Я на Україні згадую тебе.
Ти співав для мене пісню везорами, —
«Що кому до того, же ми так кохами».
Я люблю, коханий, Київ і Варшаву,
Але батьківщина в кожного своя.
Як тебе згадаю, забринить сльозами —
«Що кому до того, же ми так кохами».
Поїзд із Варшави йде крізь моє серце,
Сто доріг між нами, а пегаль одна.
І минають роки, роки за роками...
«Що кому до того, же ми так кохами».*

Якщо вільно парафразувати цей популярний в Україні та серед українців закордоном вірш Ліни Костенко і з особистої лірики переставити його на рейки міжнаціональних стосунків, тоді його почуттєва домінанта зосереджувалася б у таких двох фразах:

*Поїзд з Московщини
Йде крізь наше серце...
Але Батьківщина
В кожного своя.*

Чарівна й вибаглива поетеса нехай простить нам нашу, не передбачену нею, спробу аплікованого містецтва. Її вірш-пісня в кожного викликає повинь почуттів і дум, що мов парусні човники вкривають обрій душі навіть таких малопоетичних людей, як публіцисти. Звичайно, це тільки додаткове підтвердження відомого факту, що її вірш — справжня,

щира поезія. Сила поезії саме в тому, що вона спонукує будь-яку людину замислитись і, нерідко, скерувати свої думки на рейки, не прокладені самим автором.

І в цьому випадку авторка не могла перебачити, що десь далеко за тисячі кілометрів від України якийсь читач під впливом її поезії несподівано для себе самого побачить, мов у свічаді глибокої води, основну проблему сучасної України. Крізь мільйонне серце українського суспільства йде “поїзд з Московщини” і викликає в ньому змішані почуття, що багатьом українцям не дозволяють, врешті, зглибити істину, неподільно володіючу в світі: незалежно від найщиріших і найдружніших пов’язань у спілці інтернаціоналізму, кожна людина має свою Батьківщину.

Всесвітня змова централістів

Пущений понад пів століття тому меткою рукою Леніна поїзд інтернаціоналізму на лінії Москва-Київ помчав у саме серце тогочасного українського суспільства. Буквально мільйони українців тоді пов’язували свої національно-культурні, соціально-економічні та політично-державницькі надії з “поїздом інтернаціоналізму”, що мав би перевезти їх швидко в нову епоху нового справедливого ладу, у світ “загірної комуні” (М. Хвильовий).

Але той поїзд вирушив з московської станції, ім’я якій “Великодержавний шовінізм”. Тому й нічого дивного, що в ньому засіли централісти з грузинським бонапартистом — Сталіном; той з революціонера перероджувався на традиційного російсько-бюрократ, з республіканця на царя-самодержця.

Мільйони ширих визнавців інтернаціоналізму опинились під стіною власних розчарувань — одних розстріляно, інших замучено на каторзі, а ще інших зацьковано до того, що вони воліли покінчити життя власною рукою, щоб тільки не бачити страждань рідного народу і не дивитись на попіл своїх ілюзій.

Пересічна українська людина, у своїй багатомільйонній масі, принишкла була на десятки років, стероризована ще більшою мірою, як стероризованими були супутниці її подорожі до “загірної комуни” — інші нації колишньої царської імперії, з російським трудовим людом включно. Якщо нині, в 1960-их роках, спостерігаємо явище наростання органічного опору московським бонапартистам серед усіх націй СРСР, то це завдяки спроможності народніх мас зберегти у своїх надрах міць породжування сміливців, які не вагаються власними тілами загородити шлях поїздові експлуататорів і шовіністів.

Поїзд, що йде крізь наше серце...

Ледве чи можна б образніше і чіткіше ілюструвати спроби сучасних молодих українців, які намагаються стримати або принаймні сповільнити процес плянового русифікування України, проведеного великодержавною машиною СРСР з усіма її новочасними пристроями. Сьогодні в нас залюбки подивляють азійських, африканських і латино-американських діячів, які зуміли визволити свої відсталі нації з-під чужоземних окупантів. Нераз можна почути щире здихання: — Ех, якби то в нас такий Ганді чи інший умілець від пасивного або й активного опору, то українська справа виглядала б інакше, а так...

Тимчасом, мабуть, треба було б сказати інакше: — Ех, якби то так отим визнаним великим світочам (великі, бо мали успіхи) було дати такого колоніяліста, як Росія, то не відомо, що лишилося б з їхніх програм, рухів і їх самих... Може й слід застиг би по них, ще поки світ дізнався б про їхні думки, прагнення і пляни...

Воістину, нема такої справедливої мірки, якою можна б зміряти мужність тих українців, що посміли колись і сміють нині протиставитись московським централістам у незрівнянно тяжких умовах, коли близьке оточення і весь зовнішній світ переконують їх про неминучість злиття українців з росіянами в

одній великодержаві московській. Нічого й дивуватись, що сьогодні — пів століття після того, як пущено в Україну “поїзд інтернаціоналізму”, та не зважаючи на змінений характер тієї залізної валки — українське суспільство далі розколоне ним на дві пульсуючі кров’ю частини. Більшість намагається якось зберегти принаймні суттєві національні властивості, а передусім мову, що визначає українську особовість і є ключем до її душі та себевислову. Меншість, займаючи наказодавчі місця в УРСР і СРСР спільно з московськими централістами, вперто перетворює рештки інтернаціоналізму в великодержавний шовінізм, а колишню ідеальну й ідеалізовану спілку рівнорядних народів — у колоніальну залежність союзних націй від ніби старшого серед них російського брата.

Ця тенденція проявилася недавно в європейських масштабах після того, як СРСР окупував Чехословаччину 1968 р. і висунув офіційну формулу навіть для країн соціалістичного блоку; доктрина обмеженої суверенності для всіх країн, за винятком Росії!

На території УРСР московські асимілятори мають додаткову базу: кілька мільйонів росіян-колоністів і зрусифікованих місцевих міщан. Це — впливова, реальна сила. В мешканців України вона повсякденно витворює враження неминучої дійсності — російського буття, що (як відомо з Маркса й життєвого досвіду) оформляє мислення мільйонів людей, з дитинства почавши. Ти є тим, чим ти живеш: що ти їси, що п’єш, чим дихаєш, що бачиш і чуєш, що читаєш і чим розважаєшся... Саме ця атмосфера спонукує багатьох українців (навіть з-поміж “більшости”) вірити, що незалежно від кількості національних станцій, через які проходить московський поїзд інтернаціоналізму, батьківщина для всіх одна: російська великодержавна — “атечество”.

Для самостійницьких прагнень української нації в цій ніби-радянській дійсності не було б надто ве-

ликої загрози, якщо б присутність російських колоністів та їхніх місцевих супутників — міщан була єдиним фактором у формуванні свідомості молодих українців. Тим часом цей фактор зміцнюється ще й політикою московського центру, спрямованою на послаблення республіканського уряду і на перетворення спілки суверенних республік у монолітну російську великодержаву з позірно марксистсько-ленінським ладом.

У розпорядженні цього центру є не лише державне законодавство, адміністративна мережа військо й поліція, але й також всепроникаюча партія з обов'язуючою всіх мешканців ідеологією й системою правління, що не допускає до витворення громадської думки — першої передумови діяння будь-якого діяча чи групи діячів. Крім цього, офіційно атеїстична система російської великодержави знаходить підтримку ще й російської християнської церкви, бо вона прямує до тієї самої світової мети: асимілювати всіх не росіян. Отож і для різнонаціональних християн — передусім православних білорусів та українців — церковно-релігійна батьківщина теж лише одна: Російська Православна Церква з її центром у Москві та у співпраці з Кремлем.

Зовнішній світ — країни з комуністичним ладом і країни з капіталістичним ладом — покищо приймають цей міт радянського інтернаціоналізму за факт і цим вони додатково згущують атмосферу ніби неминучого "історичного процесу" злиття націй в СРСР, зокрема української з російською.

Проти такого накопичення сил і факторів, що майже одноставним хором переконають національності СРСР: "...але батьківщина в кожного одна!", тяжко було б встоятися будь-якій нації. А що говорити про український народ, знесилений кількасотлітнім русифікаційним тиском ще під буржуазним царським режимом, який знищив усі українські державотворчі установи — громадські, економічні,

судові, церковні, наукові, освітні, політичні. Це з того “пропащого часу” (М. Драгоманів) походить великодержавне правило віри для всіх підданих Москви: “...але батьківщина в кожного одна!”

З уваги на всю цю страшну дійсність почуття й уяви української громадськості в УРСР та поза її межами так стихійно захопив подвиг тих молодих українців, що посміли — в епоху всесвітньої змови централістів! — вийти із своїм власним кредом: — Ми любимо російський трудовий люд такою самою мірою, як усі інші трудові нації нашої конституційної та ідеологічної спілки республік, але водночас вважаємо, що “батьківщина в кожного своя!”

Іскри національної гідности

На тлі самовизначення й усамостійнення десятків азійських, африканських і латиноамериканських народів цей український прапор над малими пунктами опору шовіністичній системі серед великих просторів СРСР може будь-кому виглядати надто скромним символом ще скромніших національних сил. Так, але серед темної ночі на тлі космічного простору навіть велетенські плянети здаються нам тільки ледь-миготіючими зірками, не більшими за зірки на різдвяній ялинці.

Що нові українські точки опору всеросійській шовіністичній дійсності є серйозним виявом щирих прагнень українського народу і тим самим є грізними для централістів, видно хоча б з метушні, крику і люті, що їх вони підняли на вид цих вогників української національної гідности. Без уваги на всю свою силу, централісти бояться цих іскорок українського національного відродження — фактично інтернаціоналістичного, за формою українського! — і всіляко силкуються погасити їх.

Роблять вони це передусім психологічним терором — пресовою кампанією, а потім репресіями — професійними й адміністраційними. Бунтарську лю-

дину, що (наслідуючи Шевченка, Франка, Лесю Українку чи навіть росіян: Герцена, Чернишевського, Добролюбова й Леніна) вибухає обуренням на вид гноблення української нації, таку людину в СРСР насамперед публічно заплямовують, як порушника “священних статутів”; колись вони Переяславськими звалися, а тепер — радянськими чи союзними. Потім цій людині підривають економічний ґрунт під ногами — позбавляють її місця праці, а врешті засилають її в “дещо віддаленіші місця” великої Батьківщини, цебто “атечества”.

— Та ж це традиційна практика російських великодержавних властей з часу буржуазно-капіталістичного ладу! — скрикне читач, хоча б і слабо ознайомлений з т. зв. радянською дійсністю на Україні. І в ньому зародиться бажання й собі запро-тестувати проти цієї ганьби в житті людства другої половини 20-го століття.

Справді, не треба бути аж “буржуазним націоналістом”, щоб у душі спалахнув подібний святий гнів проти порушування основних прав людини в Україні всупереч обов’язуючій теорії інтернаціональної співдружності. Щирий марксист-ленінець (якщо він справді вірить у свої ідеологічні догми) теж мусить запалати вогнем обурення на вид російської системи рівності, в якій одна нація “рівніша” за всі інші.

Іван Дзюба — один із багатьох щирих українських марксистів-ленінців. Видно, що він був сповнений таким великим ентузіазмом для ідеалу “загірної комуні”, що, порівнявши той ідеал з жахливою дійсністю в Україні, не міг стриматися, щоб не сказати: — Те, що бачимо в УРСР, різко розходиться з основними настановами інтернаціоналізму, як його розуміли й формулювали Маркс, Енгельс, Ленін та інші прогресивні мислителі Заходу й Росії. У своїй студії п. н. “Інтернаціоналізм чи русифікація?” він розглянув найразючіші порушення того інтернаціо-

налізму і закликав київських керівників зробити відповідні заходи з метою встановити в УРСР справедливу комуністичну систему і таким чином забезпечити українській нації догідніші умови розвитку.

За свою спробу вдосконалити комуністичну систему правління Іван Дзюба став об'єктом негідних нападів з боку офіційних агітаторів і деяких його колег-журналістів і письменників. Саме коли пишемо ці рядки, він знайшовся на порозі другого етапу переслідування: його проголошено в радянській пресі порушником радянської єдності і вже виключено із Спілки Письменників УРСР. Далі можуть прийти лише професійно-адміністративні репресії: позбавлення права на працю — і ув'язнення, що завершується таємним судом і тяжким присудом.

Все це — відома процедура з кінця 1920-их і цілих 1930-их років. Застосування тих самих методів у 1960-их роках означає, що Сталін далі живе в СРСР, як живуть там у режимних душах усі російські царі — самодержці. Всі вони — безсмертні.

Світла діалектичного семафора

Ніхто з них — ані цар, ані вождь — не вимагав якихось реальних доказів справжньої вини обвинуваченого. Вистачало "слово і дело государево" — свідчення одного російського підданого, байдуже: правдиве це свідчення чи вигадане. Так і нині, проти Дзюби такі самі вигадані свідчення постачають люди з поліційним авторитетом за плечима.

Опубліковані досі й доступні нам статті проти Дзюби покищо повторюють різні закиди, зібрані редакційним колективом Товариства культурних зв'язків з українцями закордоном і видані брошуркою п. н. "Що і як обстоює І. Дзюба" (Київ, 1969). Автор (Богдан Стенчук) зробив спробу дати читачеві студію на рівні Дзюбиної студії, а насправді це — діалектичний семафор для спрямування "поїзду з Московщини" в серце ще одної української людини.

Колись варто присвятити окремий огляд цій по-лемічній книжечці, як і всім статтям проти Дзюби, щоб наочно показати поліційну мету авторів. Але такий огляд буде неповним, якщо в нього не включити значної дози гумору, бо всі ці писання (незалежно від їхнього трагічного підґрунтя) не позбавлені гумористичних аспектів. Вже чого варта сама поза “вчених” із Товариства культурних зв’язків та інших офіційних знавців марксизму-ленінізму в людей, що на доказ помилковости Дзюби і неіснування русифікації в Україні цитують архіви НКВД-МВД-КГБ.

Тут торкнімося тільки яскравіших закидів на адресу І. Дзюби, пригляньмося тільки головнішим світлам діалектичного семафора. Передусім твердження, начебто І. Дзюба дав поживу емігрантським авторам для їхніх поновних атак на СРСР. Можна б звичайно відповісти, що поскільки твердження Дзюби в його книзі “Інтернаціоналізм чи русифікація?” є його вигадкою, тоді навіщо робити такий великий шум проти нього? Найкраще фактами спростувати неправильні твердження, бо факти завжди голосніші за лайку. Тим часом радянські опоненти Дзюби сильні на прокльони, але слабкі на речові докази.

Дивлячись із нашого, закордонного боку, треба рішуче й поновно відмітити, що українці закордоном не були здивовані самим змістом книги І. Дзюби. Віднотованими в його книзі фактами з сучасного й минулого життя України під Росією ще найменше заскочені були закордонні українські журналісти, які знають своє діло.

Але всі українці закордоном були глибоко вражені серйозністю трактування національного питання в Дзюбиній книзі, простотою й логікою його викладу, обґрунтованістю тверджень і вренті щирістю авторових переконань — навіть його вірою в правильність марксизму-ленінізму щодо цього писання. Більшість українських політичних емігрантів схиль-

на була думати, що в УРСР не повинно бути щирих визнавців тієї філософії та ідеології, поскільки саме життя заперечило її там на практиці. Аж ось виявилося, що є автор з ґрунтовними знаннями, який не тільки щиро вірить у ці потоптані великодержавними шовіністами принципи, але й силкується ними обґрунтувати потреби і вимоги сучасної української нації.

Обміркувавши це небуденне явище, емігранти якоюсь мірою зрозуміли й оцінили справжній вклад І. Дзюби в українську політичну думку. Він бо не то що не послабив ідейних засновків т. зв. гуманного комунізму (як це твердять його противники — критики, слідчі, обвинувачі, судді й карателі в тих самих особах!), але навпаки: Дзюба зміцнив і розширив концепцію гуманного комунізму, бо по-новому обґрутував позиції українського комунізму. Річ у тому, що протягом останніх сорока років чи більше в СРСР “добрим комуністом” міг бути лише той “націонал” (не-росіянин), який асимілювався в теорії та на практиці з росіянами — в мовно-культурному й економічно-політичному відношеннях. Іван Дзюба своєю студією підніс гідність комуніста УРСР на людський рівень і висунув домагання, щоб його трактовано там нарівні з росіянами-комуністами, а його Українську РСР нарівні з Російською.

Ось чому піднято такий великий крик проти книги Івана Дзюби в Києві, де справжні “відповідальні кола” нагло побачили примару відродження українського комунізму, що почав був вростати в ґрунт в середині 1920-их років. Таке відродження було б вступом до перетворення СРСР з російської великодержави у “комуністичний комонвелт” — співдружність рівнорядних державних націй. Щойно тоді “поїзд з Московщини” перетворився б у “поїзд інтернаціоналізму” і завернув би із сліпої магістралі, що зветься “великодержавний шовінізм”. Того не хочуть справжні “відповідні кола”, ні київські ні московські.

Але вигуки радості (інколи надто ентузіастичні, а тому й помилкові або недоречно сформульовані) в еміграційних оцінках студії І. Дзюби не були викликані цим аспектом. Вони були радше висловом несподіваного для еміграційних авторів усвідомлення “неймовірного” явища: не зважаючи на “поїзд з Московщини” — незалежно від поділу суспільства України на українців та колонізаторів, там, в УРСР, все ще є і виростають нові люди, які знають і кличуть на весь голос: — Живемо і діємо на тій самій інтернаціональній магістралі, любимо Київ, Москву, Прагу і Варшаву, “але Батьківщина в кожного своя!”

Іван Дзюба знає, що його батьківщина — Україна. Йї він присвятив свій життєвий труд. Він чесний із самим собою, бо він не лише вірить у свою економічно-політичну систему, але й вимагає привернення Україні належних їй прав, як нації, що оформлює своє життя в рамках суспільно-економічної та політичної структури, яку він сам визнає. Бути “добрим комуністом” означає в мисленні І. Дзюби (як це видно із його книги) бути передусім “добрим українцем”, бо хто занедбує свою соціалістичну країну в ім’я великодержавного шовінізму і хто шкодить рідній трудящій нації, той підриває саму суть гуманного комунізму. Хто ж руйнує інтернаціоналізм в ім’я якоїсь вибраної (нехай і “найбільш передової соціалістичної”) нації, той грубо заперечує одну з головних настанов Леніна — діяча, вчення якого примусово накладається усім мешканцям Радянського Союзу.

Але противникам Дзюби мабуть не цікаво знати, що писав і що насправді обстоював їхній Ленін. Вони воліють покликатися на сучасних радянських авторів, які з університетських катедр “непомилно” доказують, що (як глумився з подібних людей І. Франко) “так найліпше є, як є”. З такою самою впевненістю “науково” доказувано колись теорію

Марра в мовознавстві СРСР, або сталінську культ-особову диктатуру виправдовувано теж лише "науковими" аргументами з... марксистсько-ленінської діалектики. У 1956 році на 20-му з'їзді компартії СРСР, всі ці "наукові" теорії завалилися з упадком "культу особи".

На подібних об'єктивних учених покликається тепер Б. Стенчук: на дисертації випускників Київського, Одеського і Львівського університетів. В запалі диспуту з Дзюбою Стенчук не помітив, що **всі ці дисертації в українських університетах** написано і опубліковано **російською мовою**. Чи може бути кращий доказ на твердження Дзюби, що в УРСР неподільно володіє російська мова? Цілі покоління молодих українських науковців виростають у переконанні, що наукова праця може бути завершена і належно оцінена лише тоді, коли її написати і надрукувати російською мовою. З цих молодих наукових кадрів почуття неповноцінності переноситься на студентську молодь УРСР, що так чи інакше слухає переважну більшість лекцій російською мовою. Нічого дивного, що Академія УРСР — лише слухняний філіял Академії Наук СРСР. Радянська школа в Українській РСР — за незначними винятками — є одною з установ, що витворюють русифікаційний клімат у суспільстві України.

Проти цього клімату, лише проти штучного буття, протестує своєю книгою Іван Дзюба. В іншій країні та при більш народовладному правлінні його студію — завваження і пропозиції (до речі, льоляльно передані на розгляд керівникам УРСР у Києві) взято б до уваги принаймні настільки, що її видано б на громадське або хоч на внутріпартійне обговорення. Того не зроблено в УРСР. Машинопис пішов з рук до рук — від найвищих партійців до середнього і нижчого партійного складу. Знайшлися чесні українці, що передали одну копію за кордон, де його й видано українською мовою і в англійському перекладі.

Поява друком праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?” закордоном ніяк не залежна від волі автора, Івана Дзюби. Надруковано її тут із двох мотивів. Поперше, в цій студії заторкнено найпекучіші питання сучасного українського суспільства — справу збереження української нації в новочасному світі. Подруге, всяке творче слово української людини, написане українською мовою, повинно бути відоме українській громадськості, бо воно — власність народу. Якщо якісь сили не допускають того слова до українського народу, тоді повинні знайтися мужні українці, що прорвали б цю бюрократичну завісу шовіністичної цензури.

Так діяли українські патріоти в минулому. Коли цензура царату не дозволяла на публікування українських книг у межах російської імперії, тоді українські патріоти вміли знайти можливості й засоби на видання українських творів закордоном: у Швейцарії та в Австро-Угорщині.

В наші часи подібно зроблено з віршами і щоденником Василя Симоненка, з журналістичним репортажем Вячеслава Чорновола, з протестними письмами Святослава Караванського, з концтаборним есеєм Валентина Мороза і з нарисами інших українських вільнодумців, запроторених у концтаборі Росії.

Було б разючою непослідовністю (і тяжкою провинною супроти української громадської думки!) якщо б не опубліковано студії Івана Дзюби. Видали її українці, вільні від московської цензури, для українських читачів. Англomовне видання тієї самої студії видано з метою поінформувати громадську думку світу про “живу Україну”, бо в багатьох країнах Заходу промовчується будь-яке українське питання та взагалі Україну — однаково, комуністичну чи буржуазно-націоналістичну. Студія І. Дзюби в англійському перекладі завалила вже не одну таку

“наукову катедру” на Заході, а тим самим причинилася до зміцнення позиції України в світі, а водночас і Української РСР.

Розглядаючи в цьому світлі видання студії І. Дзюби за кордоном України, вважаю, що українські політичні емігранти повинні здобутися теж на перевидання всіх творів і писань таких українських діячів з 1920-их років, як Миколи Хвильовий та Микола Скрипник. Цей останній був досі цілком заборонений в УРСР, а навіть після його посмертної реабілітації його писання залишилися в довгій і щільній скриньці московсько-київських цензорів. Для багатьох українських антикомуністів деякі Скрипникові погляди і твердження не прийнятні чи навіть осоружні. Однак всі писання М. Скрипника варто видати друком без скорочень, щоб заповнити велику прогалину в українській державницькій публіцистиці, прогалині, зробленій зловмисно ворожою цензурою. Ознайомлення з писанням М. Скрипника відкрило б очі багатьом українцям на складність української проблеми і просту вимогу дня: за гідну українську суверенну державу мусить боротися кожна гідна українська людина незалежно від своїх ідеологічних чи економічно-устроєвих поглядів. Для всіх українців повинна і може бути лише одна батьківщина — Україна.

Такі люди були в нас у кожному десятилітті, такі люди є й сьогодні. Праця Івана Дзюби є одним із доказів цього. Водночас, попри своє значення для українців УРСР, вона є зобов'язуючим документом для українців закордоном. Якщо навіть під колесами “поїзду з Московщини” гідна українська людина могла заявитися за гідну українську державу, то наскільки голоснішою і виразнішою повинна бути заява-вимога українців, що живуть у країнах з народовладною системою правління. Правда, вони теж виставлені на тиск своєрідного поїзду — новочасного Молоха, що зветься надмірний добробут і асиміля-

ція в ім'я ситнішого куска хліба; але перемогти його значно легше — вистачає невеликого зусилля волі та людської гідності.

Хто зберіг цю гідність, того не скерують на сліпі рейки світла жодного обманного семафора.

Ось так ми розуміємо суть сучасної української проблеми на тлі пресової й адміністративної кампанії проти Івана Дзюби в УРСР. Ця кампанія заторкує кожного з нас зокрема і всіх разом. Послання Дзюби — під видом студії про тяжке становище українців під колесами “поїзду з Московщини” було адресоване не до нас — емігрантів політичних, але ми прийняли те послання, як лист української людини до українців. Ідеологія того послання стороння переважній більшості з-поміж нас, але ми всі розуміємо його точку зору і респектуємо її, бо це промовляє щира українська людина серйозно про серйозні українські справи української нації — а ми ж її органічна частина.

Богдан Стенчук у своїй полемічній брошурі проти Івана Дзюби наводить одне речення з моєї рецензії на “Інтернаціоналізм чи русифікація?” Воно саме стосується вищесказаної нашої участі в долі й недолі української нації. Однак цитоване ним речення треба читати, як складову частину цілого абзацу, який звучить ось так:

“Можна б з позиції українця-емігранта сказати: хотіли українські марксист-ленінці мати радянську Україну, то й мають тепер радянську могилу. Адже це вони допомогли росіянам у 1919 році завоювати Україну... — Ніхто з нас не сміє навіть подумати про таке, читаючи книгу Івана Дзюби. Наведені факти стосуються українського народу, а ми — його органічна частина. Знищення самої суті українства в Україні вдаряє по нас самих, незалежно від тих чи інших ідеологічних різниць між нами. (Див. Р. Рахманний, “Книга про український біль”, “Український Голос”, 25. 9. 1968, Вінніпег).

Ясно, що тут мова про всіх українців, які перебувають за межами України. Але Стенчук, прагнучи боляче вдарити Дзюбу додає в дужках пояснення до мого речення, яке негайно змінюється від того. Ось воно: "...Наведені факти стосуються українського народу, а ми (читай оунівці, Б. С.) — його органічна частина". І зараз після цього Стенчук скеровує "поїзд з Московщини" прямо в серце І. Дзюби та всіх можливих читачів його книги: "Ось хто солідарний з І. Дзюбою, а не марксистами-ленінцями, не інтернаціоналістами!" (Б. Стенчук, Що і як обстоює Іван Дзюба, стор. 18).

Немає сумніву, що я вважаю оунівців частиною українського народу, як вважаю подібними частинами українських соціалістів, монархістів-клясократів і комуністів українських. Чи це злочин? Чи врешті злочин обстоювати права української нації та закликати всіх людей українського роду в кожній країні світу не відгороджуватися від трагедії української нації будь-якими виправдуваннями — політичними, ідеологічними, соціальними чи релігійними? Бо врешті, "що кому до того", що ми всі щиро й гаряче любимо наш народ і дорожимо кожною частиною його організму?..

Самовільно поводяться із текстами коментарів закордонних українських журналістів, які відгукнулися на появу книги І. Дзюби, Б. Стенчук висуває Дзюбі закид, що той, мовляв, фальшує тексти Маркса-Енгельса і довільно інтерпретує вислови Леніна. Стенчук силкується знайти дрібні різниці в перекладі Маркса-Енгельса і цим слабким важілем пробує підважити всю тезу Дзюби про розходження між марксистсько-ленінською постановкою національного питання і твердою дійсністю в Україні та СРСР.

Даремне зусилля, бо міркування Дзюби спираються на твердих основах. Якщо є будь-які різниці в перекладі деяких місць з творів Маркса-Енгельса

са, то вони дрібні, несуттєві; а втім, Дзюбі належить право на власний переклад та інтерпретацію тексту чи кількості цитованого тексту, як належить воно всім іншим радянським авторам. Якщо справді були б суттєві помилки в деяких твердженнях чи передачі текстів у праці Дзюби, то їх треба критикувати, але серйозно, як наукові критики, а не поліційні донощики, що читають між рядками, бо хочуть чимдуж посадити автора у в'язницю, як колись за Сталіна.

Можна сумніватися в тому, чи Б. Стенчукові справді йдеться про наукову об'єктивність у писанні будь-якої праці. Його книжечка не має на меті бути голосом в українській дебаті на тему інтернаціоналізму й русифікації в Україні. Навпаки, Стенчук робить виразний закид Дзюбі за спробу викликати таку дебат у українському суспільстві. Доказ? Він у нього, звичайно, переконливий, читайте: "...багато націоналістичних газет і журналів особливо підкреслює її начебто велике значення для збудження громадської думки на Україні" (стор. 160).

Хіба ж це не "злочин"?.. Такого збудження не треба, думає Стенчук, бо і його книжечку видано **тільки для закордонного читача**, а не для широкої громадськості в Україні.

Видно це не лише з імени видавця (Товариство культурних зв'язків з українцями закордоном), але й з паперу, на якому її надруковано. Це той самий папір, що його вживається для друкування газетки "Вісті з України". В Україні цієї газетки не купите й не випросите ні в кого. Якщо б ви спробували привезти в Україну примірник "Вістей з України", московські митники відберуть її у вас. Одна українка з Канади мала із собою один випуск цієї газетки, коли їхала в Київ до рідних. Радянські митники сказали їй грубо по-російському: "Націоналістичної макулятури не вільно ввозити до СРСР!" Коли ж вона пробувала пояснити, що "Це ж ваша газета,

виходить і друкється в Києві!", їй одрубали: "Яка різниця? Все одно!.."

Очевидно всесоюзні митники-контролери краще ознайомлені зі справжнім духом в СРСР і ставленням центральної влади навіть до офіційного Києва.

Але важливішим доказом того, що Стенчукова книжечка проти І. Дзюби призначена лише для закордонних читачів, а не для громадських дебат на Україні, є те, що на цій книжечці нема російського колоніального знаку: "На українском языке". Ця колоніальна позначка є на кожній українській книжковій публікації в УРСР. Значить, московські централісти, видаючи книжечку Б. Стенчука, мали на меті протидіяти нею серед закордонних українських читачів книзі Дзюби, а водночас потребували т. зв. громадського обвинувачення Дзюби, мовляв, ось його колеги самі спостерегли, що Дзюба "поринув в націоналізм" (стор. 153). Про якесь громадське обговорення Дзюбиної "тези" і офіційної "антитези" централістам цілком не йдеться, бо це означало б подати до відома громадськості в Україні принаймні основні думки з книги "Інтернаціоналізм чи русифікація?" та з'ясувати ставлення київських керівників до цього пекучого питання. Навіть за сучасних умов громадськість в УРСР могла б здобутися на синтезу і в результаті цих дебат підняла б Українську РСР на рівень гідної української держави з соціалістичним ладом.

Цього ж не хочуть московські централісти. Звідсіль їхні побоювання, щоб українські політичні емігранти бува не викликали своїми інформаціями та критикою радянських установ якогось "збудження громадської думки" (чи, як побоювався цар Микола І, "двіженія умов"). Поряд з цим лютий крик київського естаблішменту свідчить про їхню тривогу, щоб творчі уми з України бува не додали будь-якого конструктивного вкладу в політичну думку української еміграції, відрізаної від життєдайних соків материка.

Побоювання такі ж даремні, як і надії на те, що без взаємозв'язків ці дві органічні частини української нації — крайові та еміграційні — затихнуть навік, замруть, мов серце, розпанахане колесами потужного поїзду. Саме книга Івана Дзюби — а втім, уся творчість українських літераторів, письменників, поетів, чесних учених і діячів української культури взагалі — є переконливим доказом того, що навіть без регулярного зв'язку з закордонними українцями людина в Україні вміє мислити самостійно, спроможна доміркуватися до власних стверджень і сміє зробити гідні висновки.

Поскілки в Україні такі люди є (а, підкреслюємо, І. Дзюба не єдиний), то це ознака, що українська громадська думка в УРСР впевнено відроджується. Якщо між громадськістю УРСР і еміграційними українцями ще нема якогось порозуміння щодо ідеології, соціально-економічної та політичної філософії, то принаймні вже існує згода — “консензус” — в най-основнішому питанні: Усі ми — лише українці, незалежно від наших особистих переконань у будь-якій галузі. І всі ми визнаємо девіз Івана Котляревського:

*Де общее добро в упадку,
забудь отця, забудь і матку —
лети повинність ісправлять...*

Епічне закінчення

Коротко сказавши, “поїзд з Московщини” натрапив на свій “дев'ятий вал” — на опір живих українців. Так, правда: його численні колеса, порушувані центральним двигуном, ще обертаються зі злісною швидкістю; час від часу вони розтинають живі частини українського національного організму надвоє й начетверо... Але передні колеса локомотиви вже крутяться в повітрі — вони зависли над кручею. І це лише питання часу, коли весь поїзд великодержавного шовінізму шугне у хвилі широкого та дужого Дніпра.

Бо навіть у нашу атомну епоху нема такої потужної машини, яка б могла, не зустрічаючи опору, гладко пройти наскрізь барикаду з мільйонів гідних людських сердець — українців, що вірять у співдружність усіх націй та окремих людей, але які водночас знають, що

...Батьківщина
в кожного своя.

Усвідомлення цієї правди українцями обабіч незримого “залізничного насипу”, що досі розділяв їх на “дві ворогуючі нації”, вже не тільки поетична балада, це — жива дійсність сучасної України.

25 жовтня 1969

ПЕРЕМОГА РОЗСУДЛИВОСТІ В КИЄВІ?

Київська газета “Літературна Україна” від 6 січня 1970 року принесла важливе повідомлення у справі, яка глибоко хвилювала всіх українців — в Україні та закордоном. Там уміщено текст рішення Президії Спілки Письменників України щодо дальшої долі Івана Дзюби, як члена того професійного об'єднання працівників пера.

Усім читачам преси відомо, що Іван Дзюба — визначний літературний критик з Києва опублікував ряд есеїв, виголосив різні доповіді та опрацював спеціальну студію на тему становища української мови, культури й національності в Радянському Союзі.

У своїх міркуваннях він базувався на принципах марксизму-ленінізму, а в своїх висновках і рекомендаціях він ніколи не виходив поза рамки тієї єдиної дозволеної в СРСР ідеології.

А всетаки, сміливе висказування думок чесного зі собою радянського українця не припало до вподоби частині правлячих кіл УРСР, як партійно-урядових, так і письменницько-творчих середовищ. Протягом 1969 року Івана Дзюбу атаковано гостро й безперестанку.

Не місце тут розбиратися в ідеологічних і політичних викрутасах його критиків і противників. Чималу роллю в їхніх виступах відіграли особисті упередження і ворожнеча деяких сталінців, притаєних серед письменників і літераторів сучасної України. А втім, в основному це був і далі є спір між українцями, що стоять на платформі офіційного марксизму-ленінізму та які з того блудного кола централізму не спроможні вийти на шлях справжньої української радянської державности.

Тут нас покищо цікавить радше закид, зроблений І. Дзюбі, що, мовляв, його писання і спроби розв'язування української національної проблеми в СРСР відбилися широким відгомном серед українських читачів закордоном.

У нормальному суспільстві такий відгук на писання радянського автора вважався б успіхом радянської доктрини й суспільно-економічного ладу. Тим часом київські кола (партійні й літераторські) по-трактували цей відгук не як ознаку зближення між українцями — досі поділених відстанями, кордонами та відмінними ідеологіями, але як шкідливе явище для Української РСР і навіть для українського народу.

Дехто із напасників Дзюби дописався до того, що обвинуватив його у зрадництві радянських ідеалів тільки тому, що його "статті й промови взяли на озброєння українські буржуазні націоналісти".

Діло в тому, що ряд статей І. Дзюби передруковано (без його відома) з радянських публікацій емігрантськими часописами й журналами. Також без його відома і спонуки надруковано закордоном його студію п. н. "Інтернаціоналізм чи русифікація?", що не знайшла свого видання в Україні.

Українці закордоном вважали своїм обов'язком видати цю працю українською мовою та спонукати англomовне видавництво опублікувати її в перекладі на англійську мову, бо ця праця — наукова і може спричинитися до виправлення помилкових поглядів на українське питання в освічених колах Заходу. Вже сьогодні можна сказати, що студія І. Дзюби зміцнила віру в українську націю серед багатьох нащадків українських поселенців у країнах Заходу, де вони перебувають під асиміляційним тиском.

В об'яві Президії Спілки Письменників України повторено основні закиди І. Дзюбі, висловлено йому сувору пересторогу, але водночас залишено його в

членах Спілки. Рішення зроблено на основі "Заяви" І. Дзюби, яку надруковано в тексті об'яви Президії СПУ.

У тій заяві Дзюба пояснює, що він далі стоїть на позиціях марксизму-ленінізму та що він відмежується від нерозсудливих коментувань його писань деякими закордонними авторами.

"Я був і буду зі своїм народом, моє життя і праця невіддільні від життя і праці радянського суспільства", — читаємо в його заяві.

Ледве чи можна сперечатися з цими словами автора, який своїми писаннями саме й силкується розвинути життя і форми діяльності українського народу в існуючій там системі економіки і правління.

На жаль, в об'яві СПУ ні словечком не сказано про те, чи правлячі кола пробуватимуть виправити недоліки, що їх показав українському суспільству І. Дзюба своїми статтями і дослідями. Бо ж найлегше зробити комусь сувору пересторогу за виявлення нестач українського радянського суспільства. Далеко тяжче виправити ці недоліки або принаймні публічно обміркувати їх.

Що є суттєве?

Та покищо це не таке важливе у події, яку обговорюємо. І не є першої важливості твердження Президії ССПУ, що вона розглядає заяву Дзюби "лише як перший крок до усвідомлення помилкової, неприйнятної творчої практики..." Кожному ясно, що на Дзюбу робитимуть тиск, щоб він полемічними статтями громив українських патріотів в Україні та закордоном. Якщо такі статті Дзюби появляться, то вони не принесуть чести їхньому авторові та не зміцнять ідейних позицій радянської України.

Однак дуже важливою обставиною є те, що принаймні тимчасово в Києві перемогла розсудливість. Бо одного думаючого українця там не знищено адмі-

ністраційним декретом так, як знищено за Сталіна багатьох українців лише тому, що вони, повіривши в радяно-українську систему правління, прагнули підняти український народ на рівень суверенної нації.

Поскілки І. Дзюбу залишено в членах Спілки Письменників, то можна робити висновок, що кийські керівники врешті зрозуміли одну важливу істину: не годиться засуджувати і карати будь-яку людину лише за те, що її статті й промови були схвалені чи прихильно коментовані ідеологічними противниками. Якщо б так поступати, тоді б треба їм засудити навіть Леніна, бо ось його статті й промови “взяли на озброєння” різні націоналісти: українські, польські, румунські, сербські, чеські, словацькі і ін.

Недуга в нас одна

Такий підхід є наслідком недуги сталінізму, що її з трудом перетривали радянські суспільства багатьох народів. На подібний лад хворіло теж українське організоване суспільство закордоном, хоча наш “сталінізм” був насправді анти-сталінським.

Але ще й досі трапляються в нас випадки, що деяких емігрантських журналістів чи діячів засуджують наші екстремісти немов національних зрадників за те тільки, що ці журналісти й діячі відмітили деякі досяги українського народу в радянській системі або схвалювали зустрічі емігрантів із земляками з УРСР. Як радянські сталінці, так і емігрантські екстремісти прагнуть того самого: довічної “залізної зависи”, яка б розділяла живий організм української нації на два ворогуючі табори.

На щастя, українська організована громадськість закордоном помалу перемагає цю недугу тоталітарного “єдиномислия” і помалу вчиться розуміти інакомислячого українця — учиться вміння побачити, що він теж прагне того самого: гідного місця для української нації серед суверенних націй світу.

У рішенні Президії СПУ щодо справи Івана Дзюби (як її з'ясовано в "Літературній Україні" від 6 січня 1970!) я добачаю проблиски подібної розсудливості. Українець повинен мати право на власний спосіб міркування і право на помилку. А передусім, українець повинен бути вільний від страху, що рідні брати на відповідальних постах можуть запроторити його в чужоземну тюрму чи концтабір тільки за те що інакомислячий українець закордонном відкріє в його писаннях нові вигляди для української культурної та політичної діяльності.

Іскри надії

Уже минуло 52 роки з того часу, як український народ самовизначився національно і соціально. За півстоліття навіть найвідсталіший народ повинен би знайти свій власний "веселий шлях" без взаємобичування і обвинувачень при найменшій спробі своїх синів і дочок мислити по-своєму, по-українському. Надіймося, що у 53-ій рік існування самовизначеної української нації вступаємо з іскрою надії на поліпшення в цьому відношенні.

Те, що в Україні не знищено адміністраційним декретом однієї визначної української людини за її гідні українські думки; те, що по суті відкинено тезу про відповідальність і "вину" радянського* українця за незалежні від нього слова і діла закордонних українців, — це проблиск української розсудливості саме там, де її найбільше потрібно і де її найбільшою мірою очікуємо: у столиці України!

Січень 1970

* Авторова спроба "спокусити" київський естаблішмент на розсудливість закінчилась, як кожна ілюзія, невдачею. Київські керівники незабаром провели арешти українських інтелігентів, прикрутили І. Дзюбу і самі впали жертвою Москви, що не визнає розсудливості. **РР**

ВЕЛИКЕ СВДЧЕННЯ ПРО ВЕЛИКУ НЕВДАЧУ

Згідно з китайським календарем, 1970-ий рік — це “Рік Собаки”.

Згідно з ідеологічним календарем Москви, 1970 рік — це “Рік Леніна”.

Україна та більшість українців знаходяться під діянням того подвійно-характерного року. Наслідки його впливу є, можна б сказати, “китайські”. Промови учасників “ювілейного пленуму об’єднаних творчих спілок і організацій України” є справді клясичним зразком азійського ідолопоклонства перед рабською системою, що її створив саме Ленін.

Ось один приклад із сторінок “Літературної України” від 14 квітня, де звітують різні діячі української культури в Українській РСР.

Редактор журналу “Жовтень” Р. Федорів у своєму слові на пленумі твердив, що “українська мова звучить в науково-дослідних інститутах і лабораторіях, театрах, кіно і філгармоніях”. Ці ніби “грандіозні завершення” український народ завдячує Ленінові, каже Р. Федорів, редактор того львівського місячного журналу. Речники інших “творчих спілок і організацій України” повторювали цю фразу на різних лади, не виявляючи ніякої творчої оригінальності.

Звичайно, їхні твердження не витримують будь-якої критичної проби. Читачам в Україні прекрасно відоме тяжке становище, в якому знайшлася українська культура, а зокрема українська мова внаслідок півстолітнього володіння советоросійської системи. Теж відвідувачі з-поза кордону наочно пересвідчилися про те, як російська офіційна мова витискає українську мову із щоденного життя україн-

ського суспільства саме тому, що ця система насильно спрямовує українців у російське мовно-культурне русло.

Це — те саме російське русло, яке наполегливо будували російські царі!

Тому даремно говорити й писати про заслуги Леніна в зберіганні української мови. Єдине, що можна сказати позитивного про Леніна, то цитувати його теоретичні міркування і заяви на тему національного питання. Не робив він того з власної доброї волі, але (як це звичайно в нього водиться) із тактичних міркувань і під тиском життя.

Напередодні першої світової війни Ленін був примушений заявити щось виразне про національне питання, бо воно існувало в російській імперії, а водночас його суперники по-різному пробували розв'язати це питання. Австрійські соціал-демократи подали тоді найкращу розв'язку національного питання і Ленін “позичив” у них дещо своєї “мудрости”.

Так чи інакше, він висловив ряд правильних думок у цій галузі, заявив свою підтримку прагненням українців і поляків утворити колись у майбутньому свої незалежні держави, хоча на ділі він завжди був проти відокремлення українських політичних і соціальних сил від російських.

Обговорюючи національне питання, Ленін висловив теж ряд дуже влучних характеристик про росіян. За Чернишевським, він твердив, що росіяни — “жалюгідна нація, нація рабів, зверху до низу всі раби”. Але ще гіршою їхньою прикметою є те, що росіянин “виправдовує і прикрашує своє рабство” поневоленням інших національностей... “наприклад, (росіянин) називає задушення України, Польщі і т. д. ‘обороною вітчизни великоросів’,” — писав Ленін у статті з 1914 року п. н. “Про національну гордість великоросів”.

У червні 1917 року, коли в Росії існувала революційна демократія, Ленін закликав своїх земляків: “Поступіться українцям — це говорить розум, бо інакше буде гірше, силою українців не вдержиш, а тільки озлобиш”.

Ще до того він писав: “...великоруська отрута націоналізму отруює всю загальноросійську політичну атмосферу. (Це) Нещастя народу, який, поневолюючи інші народи, зміцнює реакцію у всій Росії”, — писав Ленін у своїй полемічній статті проти Рози Люксембург.

Ніж у плечі українцям

Ленін був певний того і запевняв своїх та чужих, що він і його партія побудують новий лад у Східній Європі, в якому всі народи будуть вільними і рівноправними.

В ім'я тієї візії Ленін визнав офіційно Українську Народню Республіку в грудні 1917 року, але водночас звелів своїм большевицьким військам розпочати напад на її територію. Це був удар у плечі українського народу, що після століть неволі відновив свою суверенну державу — народовладну і соціально прогресивну!

Дальша історія відома. Советська Росія перемогла своїх сусідів — Україну, Білорусь, закавказькі та центрально-азійські країни. Тому сучасна громадська думка світу рахується з Леніном. Переможців завжди вважають “великими” і переможців ніколи не судять. Але даремно промовчувати незалежний факт, що той переможець насправді програв.

Великий свідок

Поперше, Ленін показався на практиці таким самим централістом і будівничим російської рабської імперії, якими були російські царі. Ленін збудував новочасну “тюрму народів”, хоча словом і ділом він руйнував попередню “тюрму народів” — царську Росію.

Перед смертю він покvapно написав статтю про національне питання і гірко засудив концепцію первісного Советського Союзу, що його саме творено випробованими методами російських шовіністів. Ленін признається там відверто:

“...я зробив тяжкий злочин супроти робітників Росії, бо я не встрянув з належною енергією і гостротою у відоме питання т. зв. автономізації, що його звуть тепер Советський Союз”.

Далі Ленін виразно зазначає: “Право на вихід (із ССРСР)... буде тільки клаптиком паперу, що не охоронить (національних) меншостей... перед замашками... великоруського шовініста, справжнього негідника і гнобителя, що ним є типовий російський бюрократ”.

Подруге, Ленінові писання на тему непорушного права будь-якої національності утворити незалежну державу є важливим свідченням проти нинішніх керівників ССРСР. Бо якщо вони шанують Леніна так, як вони говорять про це, тоді чому Україна досі є під чоботом російських централістів?.. чому її далі перетворюють у російську провінцію без жодного національного обличчя?..

Незалежно від того, як звати 1970-ий рік — чи “Роком Собаки” чи “Роком Леніна” — українські патріоти повинні всебічно використати цей ленінський теоретичний багаж для розбивання новочасної тюрми народів, ССРСР. Саме тому що цю т. зв. спадщину Леніна промовчується ідеологами в Советському Союзі та советологами на Заході, нам треба вживати її як динаміт для підривання імперіалістичної системи на просторах Східньої Європи.

Ленін дав прекрасне свідчення про свою велику невдачу і про справжній характер росіян. Адже він знав їх краще, ніж будь-хто інший. Він сам був москалем і діяв, як москаль.

1 травня 1970

STALINISM REAPPEARS IN THE UKRAINE COLONY

by Roman Rakhmanny

The Windsor Star Editor's Note — Since its formation 50 years ago this year), the Soviet Union, which consists of 15 constitutionally sovereign republics, has been plagued by an apparently insoluble problem: the aspirations of its various nationalities to become real masters in their own republics.*

Thus, the Kremlin rulers are facing today the same spectre of nationalism Lenin and Stalin did in their days. But the issue has become even more complicated for them by recent demands of many Russians themselves for granting human rights to all the Soviet citizens.

The complexity of the dual problem — nationalism and human rights — is reflected best in the events that recently took place in Ukraine and which are analysed in the following article.

Mr. Roman Rakhmanny is a Montreal journalist and author.

**
*

Petro Shelest, the little emperor of Soviet Ukraine, may not be aware of it, but he is naked. Not that he ever was disrobed by some ethnic Canadian with a personal or ideological grudge against representatives of the new Soviet class.

Isolated as he is from the West, Shelest must know Canada to be a nice country to live in but too hazardous for him to entertain any thought of visiting it. For

*) Reprinted with permission from **The Windsor Star**, February 12, 1972. — Ed.

here dwell far too many Ukrainian-Canadians who are keenly aware of the injustices perpetrated on their kith and kin in Ukraine.

By now, however, even those in the two countries sprawled along the 50th parallel, who had cherished some elusive hopes for a more humane treatment of the Ukrainians under the post-Stalin regime, have been brutally awakened by recent arrests in Kiev and Lviv.

Nineteen young intellectuals in these two main cities of Ukraine were put behind bars in January and many more have been subjected to house searches and interrogations by the KGB, the Soviet internal security police.

The action came in the wake of Shelest's public call to party workers for ideological vigilance against those who allegedly are bent on undermining Soviet rule in Ukraine, the second largest Soviet republic with a population of 47 million.

Shelest, First Secretary of the Communist Party of Ukraine, is known as one of the more ruthless Soviet leaders. He became notorious in the West after the historic meetings between the Soviet Politburo and Czechoslovak leaders at Cierna-on-the-Tisa and Moscow, in 1968. There, he furiously attacked Dr. F. Kriegel — the only Jew on the Dubcek Presidium — for his pro-Western liberal ideas.

Zest on Hatchet Job

Of course, Shelest acted on the orders of Brezhnev who chose for the occasion the role of a benevolent supremo who leaves a hatchet job to his underlings, as Stalin used to leave his to Kaganovitch and Molotov.

But Shelest did his job with gusto and some inner conviction because he was seriously worried about any untoward influence of a 140,000-strong Ukrainian minority in Czechoslovakia on his own 40 million subjects.

The latter had been jealously eyeing the freedoms of thought and action just acquired by their brethren in Czechoslovakia. To stem the ferment from eroding the foundations of his not so little empire, Shelest eagerly cast his vote in the Politburo for sealing off Czechoslovakia — that historic gateway from West to East Europe — by an intervention of the Soviet Army.

And in order to placate about 800,000 students in the Soviet Ukraine, Shelest's establishment allowed them to prepare and hold a mass rally of their representatives in Kiev for the purpose of discussing youth issues of the decade.

Being the first (and last) discussion rally of Soviet students ever held in any Soviet republic, the Kiev three-day meeting in February 1969 was primarily designed to prevent the more dissatisfied among the less timid younger generation from swelling the ranks of active Ukrainian dissidents.

The ruse apparently failed as did the administrative measures introduced with the same objective in mind: the tightening of control on passenger traffic between Czechoslovakia and Ukraine; the intimidation of Ukrainian visitors from countries in which a Ukrainian minority enjoys a dignified status (Canada, U.S., Yugoslavia and even Poland); official pressure on Russia's university graduates to settle in Ukraine while Ukrainian graduates could find employment mostly outside their own republic — in the Asian parts of the U.S.S.R.

But all that only tended to underscore the subservience of the Kiev establishment to the Kremlin centralists at a time when Soviet youth had already lost its faith in both Communist dogma and the Soviet kind of federalism.

Consequently, numerous uncensored pamphlets, appeals, political and literary essays circulated hand to hand with a growing persistence.

A bulletin, *Ukrainsky Visnyk* (The Ukrainian Herald) began to appear, bringing uncensored news about the officially unpublicized events in Ukraine.

This phenomenon closely resembled the one in the Russian Federation or those in the Baltic countries, with the former being more known and appreciated in the West.

And like his Russian or Baltic counterparts, a Soviet Ukrainian youth of today is loathe to look into the *Izvestia* of Moscow (The News) for hard news items or to search for some truth in the *Pravda Ukrainy* (The Truth of Ukraine).

He prefers finding his own sources of information, unpolluted by official interpretation; and he likes confronting his own views with the opinions held by unofficial persons.

In this manner, a semblance of independent public opinion has crystallized there in spite of the oppressive censorship.

To what degree, however, has this movement of minds in the Soviet Ukraine been influenced by the Ukrainians residing abroad?

The existence of well-organized Ukrainian communities in North America, Britain, Australia, France and Latin American countries has been a positive challenge to the independent-minded Soviet Ukrainians rather than a directive factor. As it is, an essential gap exists between the views held by Soviet Ukrainian patriots and those of Ukrainian emigrés with their descendants included.

Sincerity Brought Wrath

The emigrés, almost without exception, oppose the idea that a viable sovereign Ukraine could be reconstituted on the Marxist-Leninist formula which is expounded by all the spokesmen of Soviet Ukrainian dissent.

It is one of the major ironies of Soviet existence that it was Ivan Dzyuba, one of recently arrested by

the KGB dissenters, who had presented the definitive concept of that Leninist formula.

In his scholarly study *Internationalism or Russification?* that appeared in print only outside the U.S.S.R. (in Ukrainian and English editions), Dzyuba contrasted the current Soviet practices in the Ukraine with the Marxist-Leninist theory of equality of nationalities in a communist system.

Dzyuba made an ardent appeal to the Kiev leadership to return to the true Marxist-Leninist concept of internationalism as the only means of providing for the Ukrainian people equal status with the Soviet Russians, and of eliminating the entrenched chauvinism in the inter-ethnic relations there.

The sincere effort of Dzyuba brought only the establishment's wrath upon his head. But what particularly strikes an observer of the Ukrainian dissent movement is the self-confidence of its spokesmen. They seem to practise love of truth without fear.

Vyacheslav Chornovil, who was instructed by the state TV network to prepare an official version of the secret trial of a group of dissidents at Lviv in 1966, produced from his notes a striking document for the public — 20 portraits of courage: the cases of the accused Ukrainian dissenters. (His book appeared in English translation in Toronto, 1968). For this he served a two-year prison term.

Dissenters Jailed

Undaunted, Chornovil recently protested against willful destruction of the Ukrainian soldiers' cemeteries and war memorials by the Soviet administration at Lviv. In January, he was promptly re-arrested.

Another dissenter, Antin Koval of Chernihiv, appealed to the Ukrainian Supreme Soviet in Kiev to restore the armed forces to Soviet Ukraine because, according to the constitution, the republic is supposed to have its own department of defence and should be represented at the Warsaw Pact councils.

Svyatoslav Karavansky of Odessa, now serving a 25-year prison term, was the first man in the Soviet Union to raise the case of small nationalities — the Jews, the Tartars, the Baltic peoples, the Moldavians, the Volga Germans, etc.

He appealed to the Communist parties of the world to formulate a charter of human rights for these peoples, along with the Ukrainians and Belorussians as a guarantee against the Russian preponderance. His wife Nina refused to abandon him to his own fate and continued appealing for a review of his case. For this she was arrested in the January round-up of Ukrainian dissenters.

Valentyn Moroz, a historian who became a subject of controversy even on Parliament Hill in Ottawa last Spring, is now serving his 12-year term in Russia. In his last address to his judges he wrote:

“If by putting me behind the bars you hope to create a vacuum in the Ukrainian resurgence, then you are mistaken. You must comprehend one thing: there won't be any vacuum there. The intensity of Ukraine's spiritual potential is already sufficient to fill out any vacuum and to produce new civic leaders for taking over the tasks of the imprisoned and of those who had left the public arena.”

C Volodyslav Nedobora of Kharkiv has availed himself of a statement by a 19th century Russian dissenter Chaadaev when he was faced with a similar set of official demands for blind obedience to the rulers: “I have not learned to love my fatherland with closed eyes, bowed head and closed mouth. I believe that a person can only be helpful to his country when he sees clearly. I believe that the era of blind compliance with the laws is now past.”

Youth Dropouts

What is more, all the dissenters have protested against the traditional practice of punishing Ukrainian

citizens by sending them to prisons and concentration camps or compulsory settlement in Russia, as such a practice was another proof of Ukraine being a colony.

It is evident then that all these Soviet Ukrainians felt no great need for any inspiration from abroad to grow up into as complete human beings as was possible under these conditions.

The realization of this fact must have come as a shock to Shelest and his like: the Soviet system, renowned for its ability of indoctrinating young minds, is beset by the problem of "dropouts" from the system.

But being a true Soviet bureaucrat, he would explain this inherent malady of the Kremlin system solely by external reasons.

In his harangue to the ideological activists in Kiev last November, Shelest blamed foreign radio broadcasts and other media for the split of personality in the Soviet Ukrainian society.

These mass media have been partially successful, he said, because they addressed their subversive idea to Soviet youth who "have not gone through the school of class struggle and have not acquired sufficient ideological training at work and at school."

Moreover, a recent alliance between the Zionists and the Ukrainian bourgeois nationalists is another factor in the process, he said.

The Rattle of Chains

But Shelest's accusation was not the first one of the kind levelled at the Ukrainians who — like Karavansky, Dzyuba or Moroz — dared to stand up for the persecuted Jews and for understanding of their mutual tribulations in the Soviet cauldron of nationalities.

As early as August 1970, V. Bolshakov devoted his two-part article in the Moscow *Komsomolskaia Pravda* to the charge that various Western sovietologists — such as Professor Labeledz of London, Pro-

fessor Brzezinski of Columbia University, and this writer — were busy spreading the Zionist philosophy of cosmopolitanism and ideological nihilism.

Even though this kind of writing was not on the level, it still represented a debate in the struggle for the minds of Soviet youths who had been searching for new ideas and some more humane practices of self-government.

But after November 1971 Shelest's speech and the subsequent harsh sentencing of Russian dissenter V. Bukovsky, even these words have been drowned in the rattle of prison chains.

So gone are the days when Comrade Shelest would strike a pose of an enlightened bureaucrat who deemed it necessary to admonish publicly even the Soviet Ukrainian Writers' Union. He said it was the members' sacred duty to develop the Ukrainian culture and preserve the Ukrainian language in the republic.

Gone are the days when his propaganda men would project him as an efficient administrator of the huge republic in which Ukrainians are living without ever dreaming of a breakaway from their "older brother" — the Russian people.

Ukraine Like a Colony

In those years, 1967-1971, Communist followers in such countries as Canada would take heart from Shelest's "soft approach" to the thorny Ukrainian problem in the U.S.S.R.

In the imagination of Ukrainian-Canadian Communists, few as they are today, Soviet Ukraine seemed to be shaping itself into a sovereign state whose representatives at the United Nations appeared to feel more and more at home.

And the leadership of Canada's Communist Party breathed somewhat easier after its previous embarrassment over the reported neo-Stalinist practices in Ukraine.

It was to counter those reports which kept seeping through to the party's membership of Slavic extraction that a special fact-finding mission headed by Tim Buck, was sent in March 1967 to Kiev.

The delegation was reassured by Shelest and lieutenants that all shortcomings, if any, in the republic's life would be remedied.

But the cheering words could not prevent the Canadian observers from noticing what M. Djilas saw during his first visit to Kiev soon after the Second World War: Ukraine was getting more and more to look like a colony ruled by decree from Moscow rather than by decisions made in Kiev on the basis of the needs of the Ukrainian population.

Today, after the January arrests there, the old spectre of Stalinism has re-appeared. Communists and anti-Communists alike have come to realize the shocking fact: Petro Shelest is naked like the proverbial Chinese emperor.

But, at least, the naked truth is less confusing than any all-dressed lie. It has been known for some time that Shelest is eyeing a top position in the Kremlin as once did his former chief in Ukraine, and now president of the U.S.S.R., Nikolai Podgorny.

Thus, the present tough line against dissent in Ukraine only illustrates the unchanging human condition of the Soviet classocrats.

One can hope to reach the main centre of decisions there only by divesting oneself of any humanity and by leaving behind all the sentiments one ever had for one's own people.

Once the people have been exploited as a collective stepping stone on the way up the Soviet bureaucratic pyramid, all that is needed is to wrap oneself up in the nakedness of sheer power.

From then on, the faceless KGB dummies remain the only companions of the classocrat until the sudden end of his career or his life. Whichever comes first.

Indeed, there has hardly ever been a greater chasm separating the rulers and the ruled than there is now in the Soviet Union as a whole and in each component republic. Ukraine is only one of the most striking cases.

12 лютого 1972

* Московським декретом Петра Шелеста усунено з посту секретаря Комуністичної Партії України 25 травня 1972. **РР**

ПЕРЕМОГА НА БЕРЕЗІ ЧЕКАНЬ

Позичивши в поета Василя Симоненка крилату фразу “берег чекань”, десятиліття 1963-73 можна б назвати берегом чекань одного українського покоління, що спричинило велике зрушення в українському суспільстві обабіч советської сторожової стіни.

Мабуть найглибше зрушення постало в зв'язку із смертю Василя Симоненка 13 грудня 1963 року в Черкасах. Не встоявшись у боротьбі з недугою рака, він фізичну смерть прийняв із спокоєм філософа Гр. Сковороди, що приблизно 200 років раніше писав:

*Смерте страшна! Замашна косо!
Ти не щадим і царських волосов.
Ти не глядиш, де мужик, а де цар,
Все жереш так, як солону пожар!
Хто ж на її плює гострую сталь?
Той, зия совість — як гистий хрусталь.*

Василь Симоненко мислив гідно і жив чесно. Він, зокрема, ні в чому не поступився окупантській силі. Його вірші та “Щоденник” належать до української клясики.

Живе слово

Водночас його слово стало новою зброєю молодих і старших українців, що живуть на рідній землі або в країнах свого поселення — добровільного чи примусового. У своїй поетичній розмові з Мамою-Україною, Симоненко перший посмів сказати чужоземним силам не встрявати у внутрішні українські справи:

*Хай мовзять Америки й Росії,
Коли я з Тобою говорю!*

Він же був першим поетом у всьому ССРСР, що по-братньому нахилився до колгоспника і в тому погорджуваному советському феллахові побачив людину, примушену голодом “красти” гнилий качан або жмінку зерна з ниви, щедро зрошеної його власним потом. У вірші “Злодій” Симоненко яскраво показав читачам на те, хто в ССРСР добродій, а хто злодій: українського селянина зіпхнули на дно т. зв. безкласового суспільства ті “відгодовані, сірі, недорікуваті демагоги й брехуни” — члени нової експлуататорської кляси.

Давно не чуть було в Україні такого живого слова. Чужинці, ознайомившись із цим словом, поновому побачили українців, як людей із відновленою особистою та національною гідністю.

Ось чому фізична смерть В. Симоненка десять років тому засмутила, але не пригнобила українців. Своім духом він далі оживляв мислі української молоді, що в “його десятилітті” зважилась вийти навіть на вулиці міст України, Канади, Америки, Англії, Австралії та інших країн і демонструвати:

— в обороні права української людини на власний стиль життя;

— в обороні права українців суверенно відати справами своєї країни;

— в обороні права українців обмінюватися думками про спільні справи незалежно від політичних, ідеологічних, релігійних і державних кордонів; а врешті в обороні української цивілізації, що її намагається знищити Москва.

Симоненкове слово, зокрема, живе в свідомості українців як пересторога, що ґрунтується на світогляді української людини з давніх давен. Мужнє слово князя Святослава Завойовника: “краще лягти кістками, ніж попасти в полон, бо мертві сорому не знають” та Шевченкове грізне попередження, що —

*Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,*

*А ще гірше спати, спати
І спати на волі!*

звучать по-новочасному в Симоненковому вірші:

Люди гасто живуть після смерти:

Вріже дуба, а ходить і їсть,

Перепродує мислі підтерті

У завулках тісних передмість.

Гилить зуби, дає поради,

Носить лантухи настанов,

Підмізає серйозні вади

У діяльності установ.

Не втомляється спати і жерти

На милицях за часом біжить.

Йй-Богу, не страшно вмерти,

А страшно мертвому жить.

Оглянувшись на минуле десятиліття з нашого берега чекань, треба сказати: це — пророчий вірш. Адже не цілих десять років після того, як янгол смерти станув у головах Василя Симоненка, “помер” його сучасник і однодумець Іван Дзюба.

Мертве слово

Коли ж цього талановитого і, в свій час, сміливого публіциста торкнувся другий янгол смерти?.. У березні 1973, коли його засуджено на тюрму і заслання? Чи в квітні 1972, коли його арештовано? Чи може раніше, коли то ще Валентин Мороз докоряв Дзюбі за прояви страху перед відповідальністю прапорonoсця української гідности — зокрема для молоді України?

Не маючи певности щодо цього, датою духовної смерти І. Дзюби слід вважати офіційну дату появи — на останній сторінці газети “Літературна Україна” — покаянної “Заяви”: 9 листопада 1973 року.

Там він обіщое московським воеводам (якщо покористуватися словами Симоненка) “перепродувати мислі підтерті” й “давати поради” українській молоді, як їй уникати прометеївських поривань та як покірно “на милицях за часом бігти” по шляху московського холопства

Для цього він готує нову книжку, що — як розказували гумористичні “делегати з Києва” під час поїздки по Канаді перед опублікуванням “Заяви”! — повинна б “зміцнити статус кво в УССР”. Отже, своїм мертвим словом Дзюба спробує розбити дві суперницькі, але ворожі московському колоніалізму в Україні, концепції: націоналістичну концепцію самостійної незалежної України та свою власну концепцію утопійної марксистської України.

На ділі, Дзюба пропагуватиме офіційну ідеологію т. зв. радянщини, яка є тільки імперіальним цементом, спрепарованим згідно з формулою царів — Петра Першого-Злочинця і Катерини Другої-Розпусниці.

Дуже важкий “лантух настанов” закинув на свої плечі Іван Дзюба. Подібні навантаження зламали хребет багатьом українцям під володінням Москви. Недавно всевладний П. Шелест, за згодою якого сотні українських вільнодумців загнано в тюрми Росії, “перестарався” і злетів униз із самого вершка партійної піраміди.

Що ж надіється досягти своєю покайною заявою Дзюба? Обороняючи свою марксистсько-ленінську концепцію суверенної України, він зібрав у книзі “Інтернаціоналізм чи русифікація?” такі факти, що їх навіть сокирою КГБ не вирубаєш. Страшної дійсності в Україні, де московські воеводи розбивають українську націю на атоми і пробують змішати їх у російських молекулах, не заперечиш паперовою заявою чи новою книгою.

А втім, Москва сльозам не вірить і далі переслідуватиме свою жертву. Івана Дзюбу примусять приєднатися до ватаги червоних кочубеїв — Ю. Смолича, В. Козаченка, В. Маланчука і всіх тих, що в системі радянщини “не втомляються спати і жерти” на кошти свого народу. Невже варто жити в цій новій клясі експлуататорів, що перетворили Україну в давню російську губернію?

Невидимий трибунал

До витримки у боротьбі проти саме такої деградації України закликали і Т. Шевченко, і І. Франко. Леся Українка залишила нам свій заповіт, як трактувати заламанців на тому фронті української гідності:

*Коли я кричею зроблюсь на тім вогні
Скажіть тоді: «Нова людина народилась»,
А як зломлюсь — не плазте по мені!
Пожалуйте, гому раніше не зломилась!*

Багато українських політичних емігрантів успішно пройшли вогневу пробу своєї патріотичної стійкості: по тюрмах, на каторзі, в концтаборах, а навіть перед обличчям смерті. Вони могли б, і мають моральне право, важити вчинок свого єдинокровного брата на вазі національних вартостей.

Однак справа покаяння І. Дзюби не є предметом розгляду на форумі емігрантського трибуналу. Він бо відрікся свого власного “марксистсько-ленінського” утопійного прапору, а не самостійницького прапору українських патріотів державників, які стоять на платформі Акту 22 січня 1918 року.

Капітуляцію І. Дзюби перед обличчям ворога України розглядає — у світлі принципів української традиційної гідності ! — **невидимий трибунал українців** (у тому числі багатьох друзів Дзюби), які досі по тюрмах і концтаборах Росії тяжко “караються, але не каються”.

Перемігши в собі природний людський страх, вони перемогли саму смерть та, як писав Гр. Скородо, “плюють на її гострую сталь”. То ж і не страшний їм московський терор.

Ось велика перемога українського покоління, що його формував на березі чекань своїм живим словом Василь Симоненко. На людей такого характеру і такої витримки орієнтуються українські емігранти і їхні нащадки.

1 грудня 1973

КРИТИК НА СУДІ БЕЗЗАКОННИХ

Протестний триптих

Критика вдосвіта арештували і, як злодія, квапливо в тюрму повезли.

Слідчі спершу його повчали, по-дружньому докоряли.

— Як вам не соромно, як вам не жаль із всесоюзного поля, буквально, красти свій власний врожай?.. Писати про якісь УССРівські “пусті колоски” та великоруські “гнилі качани...” Перед очі громади советських людей — у зневагу Москві, закордонним врагам на злорадісний сміх! — сіяти жменьку відмінних думок?.. Йй-право, як сміли ви ґрунт підривати з-під ніг партії, що років понад п'ятдесят до воз'єднання півтора десятка народів веде? Хіба ви не вчулись у темпи доби, що розвиває велике-одне, а трощить окреме-дрібне?

Слова, слова — круглі, слизькі. За словами очі — хижі, вузькі.

Критик задумано бровою повів. Давненько курити одвик, але в цю мить він до болю відчув нікотинну жагу. — Ех, цигарку б скрутить. Перевірити б стійкість пучок, димом загасити цю млосну нудьгу... Адже вся балачка — нестерпно стара. І Маркс, і Енгельс, і Ленін, і Сталін, і Брежнев-Косигін... династія одна. Достоту, як у Тичини Павла:

І Бєлий, і Блок, і Єсенін, і Клюєв:

Росіє, Росіє, Росіє моя!

...Стоїть сторозтерзаний Київ

І двісті розін'ятий я.

Тому фрази: “всесоюзне поле” чи “радянська сім'я” — засушені й шелестять, як партійні дирек-

тиви на цвяхом пробитій долоні хлібороба, колгоспного мужика: “Жниво — російській державі, українцям — зогнилий качан!”

— Ні, мені зовсім не тяжко зглибити “парадокси доби”. Тільки тяжко на рідній землі животіти “з домашніми мріями...” Тяжко їм і мені...

Думу свою невтішну критик снував немов павучок свою порвану сітку в кутку. Слідчі мовчали, терпеливо ждали на слово його.

— Та воно ніби так, і ніби ні! — критик нарешті кахикнув у пальці тонкі. — З великодержавної будівлі виривати цеглу — погано, але куди гірше виривати навіть надію в народу...

Громіздким трактором слідчий кұлак увігнався між очі мовця і, через мить, над його охлялим тілом зависли очі ловця душ, хижі та злісні:

— Красти погано, кажи! Красти своє — нельзя! Ну, да?..

У відповідь — згусток крові: ...а-ах!

Звітували, тріумфували. Шелестіли бұмаги, машинки стукотіли, вагомї слова в телефонні трубки летіли: тупі обличчя сповіщали новину державним лицям без усмішок. Перемога, зламали.

II

Із глибини української душі болючий крик вилітається у протестний нарис — триптих. Радіоветрами в порожнє небо пнуться гострі запитання:

Чому він злодій? З якої режі?

Чому він красти пішов своє?

— Якщо марксист, ленінець він, то за що судити, допитувати й бити?

— Якщо не марксист ані радянець той критик, то він нічого не вкрав, а тільки відвойовував своє.

— Якщо відвойовував, то чом їхню “Заяву” тепер підписав, коли інші достойно несуть свій хрест на давню українську Голготу?

— Як розмотати всі парадокси заслуг, невдач і вини?..

— Невже й нам з вами, читачу, конечно сказати: — Критика теж і “я зневагою вбити мушу”?.. Адже Гонга Іван недоліткам-дітям зважився сказати: “Не я вас вбиваю, а присяга!” Після нього і після самопожертви тисячів українських людей ми всі заприсяжені обороняти українську самобутність — особисту й національну.

На новій крутій стежці давньої української Голоти зустрічає нас своїм запитанням Василь Симоненко, що свій хрест достойно доніс до могили.

Хто обікрав і оскуб його душу?

Хто його совісті руки зв'язав?

Де вони ті — відгодовані, сірі,

Недорічки, демагоги і брехуни,

Що в'язи скрутили дядьковій вірі,

Пробираючись в крісла й гини?

III

І справді, хто вони, де і як здобувають свої крісла, ордени й чини?

На різних щаблях совдержапарату... У Спілці Письменників УССР... у тому “загоні союзної компартії”, що Спілкою Журналістів УССР величається... у Товаристві культурних зв'язків з українцями за кордоном...

Старший віком серед них — Юрій Смолич. Протягом десятиліття 1924-34 на судилища ГПУ він супроводив більшість одного цілого покоління письменників України.

Молодший за нього — Василь Козаченко. Голосом Каїна він, з трибуни советського павільйону на Всесвітній Виставці в Монреалі 1967, відрікався від знайомства з арештованими 1965 року діячами української культури: “Чи я їхній сторож?.. А де вони перебувають, того я не знаю і не хочу знати!”

Молодший за обох цих — Валентин Маланчук, ідеологічний наказодавець теперішнього київського політбюра. Замість видати дві-три книги філософсько-ідеологічного змісту і ними зміцнити дряхлі позиції партійного естаблішменту, Маланчук видав до рук КГБ весь львівський партком, мовляв: співчувають націоналістам. Згодом, під час поїздки по країнах Північної Америки В. Маланчук чвалився: “У Чікаго по місту возив мене власною автомашиною український буржуазний націоналіст дивізійник... От, ситуаційка! І не зашкодило...”

Відгодованим, сірим ніколи нічого не шкодить. Пробираючись на теплі посади, вони ламають саме риштовання української самобутности — особистої та державної. Це на них, немов на руїнах Єрусалиму пророк Єремія, месьть народну накликुвав В. Симоненко:

*Їх би за ґрати, їх би до суду,
Їх би до карцєру за розбій!
Доказів мало? Доказом будуть
Лантухи вкрадених вір і надій.*

Критикова віра може й не наша. Його надії — нехай утопійні й сторонні нам. Однак це — надії ще однієї живої людини. Української людини. Її людську подобу розтрощив російський великодержавний кулак.

Тому протестним криком нехай лунає наш збірний нарис-триптих.

Не злодій той, хто відвойовує своє, бо злодій той, хто насильно присвоює чуже і навіть віру й надію в людини, в народу краде!

16 лютого 1974

ВОГОНЬ І ПОПІЛ

Після того, як військові частини Української Центральної Ради відвоювали Київ на початку березня 1918 року, президент Української Народної Республіки Михайло Грушевський написав знаменну статтю про те, “що згоріло” в його домі, збомбардованому артилерією росіян-большевиків у перших днях лютого. Він пояснив символічно, що в його робітні-кабінеті згоріли ілюзії його сучасників-українців.

Вони, разом з ним, надіялися на дружню підтримку з боку ліберальних і соціально-прогресивних росіян у будівництві нового ладу в Східній Європі, де було б гарантоване гідне місце для української нації у власній державі. Тим часом усі росіяни без винятків поставилися вороже до відновленої української держави, а большевицький уряд Леніна-Троцького (хоч і сам загрожений внутрішніми і зовнішніми ворогами) послав свої регулярні військові частини в Україну, щоб там повалити українську демократичну владу разом з її справедливим соціальним ладом.

З цієї агресії розпочалась російсько-українська війна. Вона закінчилась приєднанням України до большевицької Росії. Як автономна область, під назвою Українська РСР, Україна вернулась до **статусу кво** за володіння Малоросійської Колегії.

Надто вже багато українців активно допомагали Москві здобути цю перемогу над своїм народом, щоб наслідки були інші! Одні — як члени всеросійської большевицької партії. Інші, як вояки, підофіцери й офіцери нової російської армії, що зміцнювалась у агресивних боях під червоним псевдо-інтер-

національним прапором. А ще інші, як бюрократи — “каламарні душі” — в адміністраційному апараті.

Микола Скрипник був одним з найталановитіших у таборі отих українців, які за свої ілюзії згодом мусіли заплатити власним життям. Одних москалі розстріляли, інших замучили на засланні. Де-хто волів укоротити собі життя, коли тії ілюзії про спільність українських та російських інтересів “згоріли в кабінеті” їхніх душ.

Постать Миколи Скрипника десятки років притягала увагу вдумливих українців — і сучасників того трагічного процесу 1917-33, і тих, хто лише через друковане слово пізнав тогочасну дійсність. Одних він заворожував своєю наполегливою українізацією УРСР, а інших відпихав своїм вірним служінням Москві, де він вбачав центр світової революції та інтернаціоналізму. Одні вважали його українським патріотом-державником, інші — зрадником; а ще інші — загубленою українською людиною, яка не сміє бути прапором ані для українських комуністів, ані для українських націоналістів.

Іван Кошелівець, у своїй праці “Микола Скрипник” (В-во “Сучасність”, 1972), перший спробував накреслити всебічний портрет тієї складної людини на підставі матеріалів про М. Скрипника і власних його писань. Автор досяг подивугідного успіху. Перед нами немов живий український активіст з початку 20-го століття — того страшного, в своїх наслідках для України, часу в Росії: тоді бо все, що було активніше в українській громадськості, спрямовувало свій човен на всеросійське море. Національне себезапечення досягло тоді найвищого рівня кипіння. Скрипник належав до тих, які взагалі не цікавилися українським питанням. Реформування імперіяльної Росії та перетворення її в прогресивну державу майбутнього виповнювало їх мислення по береги.

Щойно коли М. Скрипника призначено керівним діячем всеросійської большевицької партії на тери-

торії України, він почав приглядатися становищу, прагненням і можливостям українського населення. Але пройшло чимало часу і змарновано багато українських державницьких нагод, поки Скрипник почув у собі відповідальність за долю української нації. Московський колоніялізм і ленінський централізм у яскравій щоденній формі допомогли йому частинно отрястися з отупіння і спонукали його скеровувати рештки українських народних сил на шлях творення і зміцнювання “пролетарської України”, як окремої держави.

Пролетарської, бо Скрипників погляд на українську націю та її шляхи розвитку був штучно звужений рамками ідеології — його власного утопічного інтернаціоналізму. Він бо вірив, що надходила епоха справедливого інтернаціонального ладу, в якому не буде гноблення одної нації іншою, а зокрема гноблені царатом народи матимуть усі можливості розвиватися гідно та відповідно до своїх прагнень і потреб. Передумовою для цього було: перетворитися в пролетарську націю, що тісно співробітничала б з большевицькою Росією.

В ім'я тієї фікції М. Скрипник — паралельно з своїм будівництвом пролетарської України — безжально нищив ті українські національні сили, які не вкладалися у звужені рамки його ідеології. Таким чином він не зумів вирости в державника типу свого “вчителя” В. І. Леніна, який умів погодити свої ідеологічні тези з потребами російської нації. В цьому трагедія М. Скрипника та всієї української нації. Її не могли визволити “визволителі”, що самі моталися на московській мотузці.

На користь М. Скрипника можна згадати одну властивість, якої бракувало багатьом його сучасникам — і комуністам, і українським патріотам, а брак якої дошкульно замаркувався на історії українських політичних діячів ще від Переяславської Угоди аж до нинішніх партійних воевод у Києві: від-

чуття інтегральности української території, як державницької бази.

Як драматично описує це історик М. Грушевський, гетьман Богдан Хмельницький мав реальну перевагу в переговорах з послами московського царя в Переяславі 1654 року: він розмовляв з ними, як володар української держави з великою армією, яка успішно ставила чоло могутній Польщі. Але поза його плечима козацькі полковники і сотники почали “безпосередні переговори” з царськими послами. Вони “випрошували” для себе царські грамоти на володіння новонабутими ланами, ставками, млинами, сіножатями тощо. Вони не розуміли, що цим вони заперечували територіальну і юридичну цілість новоутвореної держави — віддавали її окремими ділянками під царське володіння ще до підписання будь-якого договору міждержавного характеру.

Подібне діло робили сучасники М. Скрипника в час революції, в час війни, на початку 1920-их і тридцятих років. Вони знищували субстанцію української нації для того, щоб тільки їхні особисті позиції були міцні в передсінках Кремля. Це, очевидно, не перешкодило володарям Кремля знищити їх один по одному.

Микола Скрипник саме відрізнявся від них тим, що він завзято боровся за договірне устійнення кордонів України, вимагав віддачі тих областей, що їх безправно загарбала Росія, намагався зміцнити український елемент у населенні міст України. Звичайно, це була бита карта. Її програно ще в 1919 році, коли українські національні сили були ще значні, але Скрипник і тисячі подібних йому українців допомогли Москві здобути перевагу — політичну та військову — на території України. У 1920-их роках, як це наочно видно з книги І. Кошелівця, Скрипник тільки рятував те, що можна було з українського корабля, тонучого у водах російського океану. Але дір у днищі того “корабля” він не міг

залатати, бо найбільші з них були зроблені таки його руками.

Іван Кошелівець — відомий, як літературний критик, знавець української та інших слов'янських літератур. Притому він тонкий знавець французької літератури і зокрема сучасного літературного процесу в Європі. А втім, він один з тих українців, що їх я умовно назвав “людьми нової України”. Вони жили і діяли в час, коли відроджена Україна відстоювала свою культурну і політичну самобутність перед обличчям наступу Росії. Свій досвід і свої знання вони значною мірою передали молодшому українському поколінню в еміграції. Його монографія про М. Скрипника є яскравим доказом того твердження.

Тією студією І. Кошелівець — на мою думку — заскочив не одного публіциста й історика; він засоромив зокрема українських дослідників у галузі політичних наук та суспільно-політичних процесів. Він бо дав українським читачам книгу, на яку вони ждали даремно довгі роки. Ця книга допоможе їм оберетися від ілюзій радянофільства та псевдо-націоналкомунізму. Ці два привиди далі блукають у середовищах української еміграції та в суспільстві України.

На друкованій документації та словах М. Скрипника він спирає свою аргументацію про таку просту, але багатьом чомусь незрозумілу істину: “комунізм — фікція, а спілкування з Росією — вбивче для України. І його (Скрипникова) особиста доля — приклад на це”.

У кабінеті М. Грушевського, ще на початку лютого 1918 року, згоріло українське ліберальне русофільство. Українське комуністичне русофільство повинно було згоріти принаймні в тому самому році, бо ставлення “оновленої” Москви до України було явно імперіялістичне. Однак те русофільство — віра в можливість єдиної дії українських пролетарів з російськими пролетарями! — проіснувало до 1933

року, принаймні для М. Скрипника. Тоді, побачивши всі страхінгтя організованого голоду, він розстріляв цю віру власною кулею у власне серце.

З пожежі в домі М. Грушевського, під гуркіт московських гармат, що бомбардували демократичний Київ, розгорівся вогонь української державницької війни. Вона тривала майже три роки, не зважаючи на велетенську перевагу Росії та ворожість і байдужість інших держав Європи. З вогню, в якому згоріла Скрипникова віра в утопійний інтернаціоналізм і псевдо-універсалізм, залишився тільки попіл; він і досі забруднює легені української політичної думки.

Надіймося, що праця І. Кошелівця про Миколу Скрипника буде новим потужним ротором, який допоможе рештки того попелу вивіяти з голів наших сучасників — і в еміграції, і в Україні.*)

Жовтень 1972

*) Цей нарис, з приводу появи книги І. Кошелівця, надруковано в журналі "Сучасність", випуск за січень 1973, але там останнє речення нарису випущено без авторового відома.

РР

лодші читачі — українською або англійською мовою. Її обговорювано на зібраннях і включено в списки книг, обов'язкових для студійного читання по коледжах і університетах. Чужинці теж були вражені виступом підсоветського українця в обороні державности Української РСР, придушеної московськими централістами в ім'я свого розуміння марксизму-ленінізму.

Вплив книги Івана Дзюби на читацькі маси українців і чужинців поза межами України був такий великий і раптовий, що ні київські, ні московські ідеологічно-прапагандивні керівники, розгубившись, не встигли використати тієї праці для своїх ідеологічних цілей. А використати вони могли цю книгу просто тому, що вона по суті пропагувала марксистсько-ленінську доктрину і радянську систему правління.

Переважаюча більшість українців у країнах свого поселення прийняла появу праці Івана Дзюби з радістю, як незаперечний доказ живучости українського суспільства на рідних землях і життєздатности його політичної думки. Авжеж, зміст книги "Інтернаціоналізм чи русифікація?" переконливо підтверджував (новим і свіжим голосом) давню тезу українських політичних емігрантів: Україна перебуває під страшним тиском офіційної кремлівської політики русифікування.

То ж не було нічого легшого, як покористуватися тією книгою немов тараном для розбивання суцільної стіни концепції української самостійної народовладної держави, що її прагне і за яку береться саме ця переважна більшість українців еміграційного розсіяння. Таку підступну думку леліали, і несміливо висказували, т. зв. українські прогресисти, цебто прихильники і члени комунізму в Канаді та інших країнах Заходу. Однак наказодавці з Києва, завжди послухні генеральній лінії з Москви, зареагували інакше: вони злякалися популярности книги Івана

Дзюби в Україні та поза її межами і воліли звести з нею бій ніж поширити радянську державницьку концепцію з прикметником “українська”.

Утомлені націоналісти

Що ця книга могла стати небезпечною зброєю в руках офіційних кіл Києва і Москви, то видно з випадків ерозії політичної думки в деяких колах української еміграції. Послаблення рішучості в боротьбі проти фальшивої концепції “української радянської держави” і зростання надій на еволюційне зміцнення українського державницького елементу під прапором того “українського радянства” виникло в тих групах емігрантів саме під впливом книги Івана Дзюби. Ціле щастя, що московський режим в Україні не зробив деяких реальних поступок, які б зміцнили були ці ілюзії на еміграції, — поступок, що їх, після розвалу політичної української еміграції, можна було б легко, одним декретом, ліквідувати.

Як дійшло до тієї ерозії? Адже вона виникла в колах колишніх революціонерів, націоналістів, серед осіб, які активно боролися проти “марксизму-ленінізму” або зазнали болючих ударів від тієї прогресивної системи правління — “прогресивної” в нищівному розумінні.

Насамперед, утомлені довготривалою тяжкою боротьбою проти могутніх ворогів України деякі українські політичні діячі на еміграції повірили, що є легкий вихід із ситуації: еміграція не спроможна і не повинна визволяти українського народу, бо, мовляв, там в Україні уже є сили, спроможні виконати це діло **самі**. Доказ: такі люди, як Іван Дзюба.

Інші емігрантські діячі зробили фальшивий висновок із своїх спостережень навколишнього життя, а саме: емігрантам не годиться навіть обмірковувати шляхів визволення чи усамостійнювання України, а зокрема, борони Боже, не пропагувати революційних методів боротьби серед підсоветських україн-

ців. Чому? Бо “там є люди, які краще за емігрантів знають, що народ хоче і що там треба робити”. Пропонувати цим людям в Україні емігрантські концепції означало б стільки, що “шкодити” їм — “виставляти їх на додаткову небезпеку”.

Радянська кропива

Звичайно, поміж цими ніби новими тезами речників маленької частини української політичної еміграції мусіла вирости і кропива “щирого радянства” — цебто: речники погляду, що для українських емігрантів найрозсудливіше буде капітулювати перед ніби поступовою й ніби непереможною великодержавою та “визнати дійсність на території України”.

Мотиви міркувань і діл цих трьох відмінних струмків політичної думки емігрантського суспільства були різноманітні.

Для деякого мотивом переходу на позиції **пасивної** еміграції та “поселенства” були ілюзії втомлених людей, що в своїй слабкості вирішили хапатись навіть за “бритву радянства”. Чимало в цій групі було або й є людей, які неправильно зрозуміли крилату фразу Івана Багряного. Він колись то писав, що кадри української революційної демократії насправді є в лавах компартії ССРСР.

На ділі, той великий противник системи марксизму-ленінізму в Україні мав на мислі обставину, що політичним емігрантам — у своїх концепційних закликах — треба звертатися вже до мас у компартії та комсомолі, а не обмежуватися закликами до майже неіснуючого селянства й давньої інтелігенції. Бо виросло в тій страшній дійсності нове покоління, яке заповнило — з примусу — лави партії та партійних прибудівок. Отже і методи підходу до тих людей повинні бути новочасні — такі, щоб ці люди в Україні, позбавлені українських політичних традицій, могли зрозуміти і прийняти нашу державницьку ідею за свою.

Шукати революційних кадрів треба там, де вони є, і нашою пропагандою треба переставляти їх на українські державницькі позиції, а не втискати їх силоміць у всеросійський чи всесоветський мішок якимись загальниковими ненависницькими тезами. Але Багрянний завжди мав на мислі розбиття ССРСР, розподіл російської імперії, а не реформування тієї системи. Про це він писав, і це він усно пояснював, зокрема під час наших особистих зустрічей за його життя.

Хитрі малороси

Інші прихильники мертво відродженого “українського радянства” вербувалися з осіб у середовищі, яке в основу своєї діяльності поклало тактичну тезу: “ми перехитримо” київських і московських чиновників, бо зміцнимо ересь у їхньому середовищі, прикидаючись “непротивниками радянської системи у принципі”. Якщо УРСР перетворюватиметься у справжню державу українського народу еволюційно, то ми не будемо поборювати радянського режиму.

Чому ні, й така теза можлива, **якщо вона лише тактична**. Однак “ересь” не збільшилася в колах централізованої та механізованої компартії, а навпаки: ересь постала в колах того націоналістичного відламу. Речники “тактики” **повірили** у свою тактику, немов би вона стала їхнім новим декалогом. Бо тактику довелося протягом декількох років обороняти перед атаками правого крила еміграції так завзято, що “тактичний маневр” став священним догматом їхньої віри.

Прекрасна ілюстрація творення Франкенштайна: людина вигадує робота, а той робот підкорює собі свого винахідника і веде його туди, куди той не хотів і не плянував іти. В цьому випадку, **опановані своєю тактикою колишні націоналісти і революціонери** перетворилися в речників еволюціонізму, неревольюційности та автоматичного визволення “силами кадрів компартії” УРСР.

Холопи Кремля

Речники беззастережного капітулянства перед ніби непереможним естаблішментом Києва і Москви керувалися і керуються переважно особистими користями, як той відомий виснажений письменник, що закосичено з Нью Йорку їздить до Києва, кланяється там низько всім ведучим і просить їх уклінно видати всі його твори в державному радянському видавництві. А чиновники поклін приймають, пашквільні статті проти еміграції замовляють у нього та велять йому вертатися в капіталістичний світ, де він вільно і без перешкод може й повинен ширити ересь у таборі українських самостійників. Але його творів таки не друкують!..

Інші капітулянти пропагують тезу про “непротивлення лихові” з уваги на своїх рідних, що в тюрмах, концтаборах або на т. зв. добровільному поселенні в Сибіру чи в Казахстані. Вони забули, що жодна коляборація з поліційною системою Радянського Союзу не має впливу на долю їхніх рідних. Москва сльозам і коляборантам не вірить.

Ще інші стали капітулянтами внаслідок свого перебування в руках нащадків Івана Грозного і Сталіна Лютого: у полоні, у тюрмі, у концтаборі.

Їх там ламали голодом, тяжкою роботою, зневажанням і побоями, а найбільше безвиглядністю їхньої долі: хто увійшов у царство володіючого московського хама, той нехай забуде всі свої надії!

Слабкість ґрунту

Івана Дзюбу ламали насамперед психологічним терором: як віддана комуністичній партії людина, ти не смієш надіятися на будь-яку ласку за свої провини проти партійної ідеологічної лінії.

Творчі люди будь-якої національності заплутуються у цьому софістичному силлогізмі, бо дозволяють залякати себе привидом заборони писати й публікувати свої твори. Тарас Шевченко належав

до нечисленних винятків в історії людства, які своїм гнобителям відповідали: “а я таки мережать буду свої мережані листи!” Але й Шевченкова база була інша: своя — не позичена і ніким не дана!

Дзюба не міг довго витримати тиску своїх противників, бо саме його теоретична-ідеологічна база не була власною і складалась не із гранітного каменя національної правди, але із піску інтернаціональної ілюзії, що зветься марксизм; та й то в російській інтерпретації т. зв. ленінізму.

Можна уявити собі щонічну картину переслуховування Івана Дзюби в приватній кімнаті слідчого чиновника КГБ. Не того, що перед своїм кожним словом уживає дубинки царя Петра, але того, який радше нагадує високоосвіченого (на свій лад) і тренуваного у диспутах інквізитора.

Він каже: — Ну, що ж Іване... Заплутались ви у власну сітку діалектичної аргументації! Ви покликаєтесь на Маркса та Енгельса, що, мовляв, Україні та українському народові належить таке само право на самовизначення і культурно-державний розвиток, як росіянам, полякам та іншим націям. Але, товаришу Іване! Ваші знання праць Маркса-Енгельса, делікатно сказавши, незадовільні... Ці мислителі ніколи не твердили, що українцям щонебудь належить! Навпаки! Вони вважали українців та інші дрібні слов'янські народи саме “не-історичними національностями”, які повинні зіллятися з “історичними” високорозвинутими націями — росіянами, поляками чи навіть угорцями.

Проти такого аргументу Дзюба ледве чи міг щось відказати. Мовчав. Червоний інквізитор продовжував із схидною усмішкою:

— Далі, ви покликаєтеся на цитати із писань Сталіна! Чи вам годиться це робити? Ви ж антисталінець! Вам годилося б відкидати всяке твердження того “вождя”, який порушував соціалістичну законність... Але не в цьому діло. Якщо українці

у Радянському Союзі мають сьогодні якісь ширші права ніж їх передбачали для них Маркс і Енгельс, то тільки тому, що Владімір Ільїч Ленін поправив і доповнив марксизм своїм лєнінізмом. Ви відкликаєтесь до принципів, але не визнаєте, що це була тільки уступка “старшого брата” своєму “молодшому братові”, зроблена за кошт ідеології; марксистської ідеології, що воліє великопростірні й централизовані держави під володінням пролетаріату розвинутішої та прогресивної національності замість роздрібнених держав і роздрібненого пролетаріату на окремі національності”.

“А якщо так, — продовжував свою річ інквізитор КГБ у розмові з Іваном Дзюбою, — тоді ви повинні день і ніч вихваляти сучасну дійсність у Радянському Союзі. Мудрі керівники нашої багатонаціональної держави зберігають лінію тов. Леніна і водночас не відступають від основних тез оригінального марксизму. А вам же прекрасно відомо, що В. І. Ленін теж не поступився, ні на крок, від свого “демократичного централізму”. Це ж він осмислив Радянський Союз, як суцільну федерацію, а не конфедерацію окремих держав! Це ж Ленін, у статті про національне питання, велів зберігати єдність закордонної політики і збройних сил! Тому даремно покликатись на так званий “золотий вік” марксизму-лєнінізму, протягом якого — мовляв! — Україна була суверенною комуністичною державою нарівні з Росією”.

Такі розмови, проведені приблизно від першої години ночі до третьої години ранку декілька тижнів чи навіть декілька місяців, поступово підмюлювали піскову базу Дзюбиного інтернаціоналізму. У цій диспуті з інквізитором Дзюба мусів відчувати свою слабкість, бо інквізитор стояв на твердій базі російського червоного націоналізму з його багатовіковою традицією імперіялізму.

Дзюба не зважився перескочити з піскової лави через провалля безнадії на твердий камінний ґрунт української національно-політичної думки, що її оформили: Шевченко, Франко, Шашкевич, О. Ю. Федькович, Леся Українка, І. Нечуй-Левицький, В. Мова-Лиманський та інші українські мислителі — світські й духовні. Не міг чи не смів, бо у своїй праці, написаній з метою оборонити самобутність України, він обмежився рамками т. зв. законного радянського аргументу, а саме: визнав марксизм-ленінізм за єдину теоретичну підставу і практичну гарантію національної самобутності кожного народу.

Таке мислення є ілюзією, самообманом зокрема у системі російського комунізму, де ціла структура та ідейні фундаменти держави являють собою одну велетенську незаконність у теорії й на ділі.

Щонічні розмови-диспути в кімнаті слідчого КГБ, час від часу зміцнені традиційною Петровою дубинкою чи іншими “прогресивними засобами переконування” інакомислячих радянських громадян, супроводила настирлива вимога: — Покайся, напиши заяву або принаймні підпиши її... Опісля опрацюєш нову “наукову працю, обґрунтовану новими матеріялами”, і все буде гаразд. Житимеш вигідно і писатимеш досхочу згідно з напрямними партії...

Дзюба вже не виплутався із сітки “аргументів” інквізиторського павука і врешті зробив те, що йому звеліли. Справжня чи мітична туберкульоза тут ні при чому. Знаємо багато імен українських борців, які загинули по тюрмах і на каторзі царської Росії, Польщі, Угорщини, Румунії, Німеччини — від голоду, побоїв, туберкульози. А втім, ще Т. Шевченко нагадував своїм сучасникам про те, що з їхніх предків “бувало й лій топили”. Члени ОУН, а згодом вояки УПА, не раз, відкашлюючи свої легені, з кров'ю кидали у вічі гнобителям: — Не підкорюсь, не каюсь хоч і як передсмертно караюсь. І сьогодні в системі кремлівського архіпелагу тюрем і таборів примусової праці є такі українці. Їхнє ім'я: легіон!

Стійкість І. Дзюби підірвали його власні аргументи. Вони ґрунтувалися на чужій, фальшивій ідеології та політичній доктрині. Неправдою правди не оборониш. Справедливої справи не зміцниш фальшивими теоріями. Навіть слідчий інквізитор знайде суперечності в такій аргументації і виверне душу в'язня, на радість володарям і людям на глум.

У цьому й подвійна трагедія Івана Дзюби.

Поперше, це його особиста трагедія. Вирушаючи в похід на скляну гору до скляного замку, в якому ув'язнено чарівну княжну суверенну Україну, Дзюба сів на московського коня Розінанта, а замість новочасної ідеологічної української зброї він підняв російський червоний кумач із написом: "Самобутня радянська Україна!"

Але московський вітряк своїм крилом перехопив його на схилі скляної гори і скинув його на землю — повернув його у світ дійсності. Тоді Дзюба привселюдно вирікся своєї княжни та підкорився традиційній "тьоті Моті з Курська".

Як знаємо, Дон Кіхот після подібної поразки духом не скорився і, вмираючи від ран, синців і пригноблення, все ще мав силу сказати (як це його слово оформив згодом І. Франко):

*Та не жалую я того,
Що робив, хог не одному
З вас дурними видаються
Щирі змагання мої.*

Іван Дзюба не мав стільки сили. Він відрікся свого пориву і тепер на сторінках офіційних видань русифікованої України складає "стрічечку до стрічечки" із мертвих слів.

Але Дзюбина трагедія є водночас трагедією сучасного українства — у під'яремній Україні та в емігрантському розсіянні.

Адже багато українців повірили в Івана Дзюбу, як у прапорне ім'я своїх культурно-національних і політичних прагнень. Багато українців у широкому

світі повірили в Івана Дзюбу, як речника ближче невідомих їм “українських радянців-сuverеністів”. Не бракує таких українських емігрантів та їхніх нащадків, які готові були замінити самостійницький прапор за прапор Івана Дзюби, бо для них він став символом “молодої України” атомного віку, “реальної України” в протилежність від ніби минулої України — ілюзоричної емігрантської.

Всі вони забули, що після виступу Тараса Шевченка на українське літературне і політичне бойовище та після надруккування Франкового “Прологу” до його поеми “Мойсей”, а зокрема після проголошення незалежної української народовладної держави Актом 22 січня 1918 року, ні один українець у світі не сміє замінити українського самостійницького прапора — навіть в ім'я тактики! — прапором російської підопічної країни з колоніальним устроєм.

А втім, як написав Валентин Мороз ще 1969 року, “Україна спрагла за такими, що ні від чого не відрікаються і ні перед ким не виправдуються”.

Тому трагедія Івана Дзюби — його порив і його злам — є своєчасною пересторогою для українців на всіх континентах. Вона передусім нагадує нам усім факт, що такі трагедії ставлено, ставляться і будуть ставитися кремлівськими режисерами на жорсткій сцені російської “тюрми народів” з однією метою: щоб переконати українців і громадську думку світу про те, що, мовляв, українці не відзначаються стійкістю у своїх державницьких прагненнях.

І справді, чужомовний світ уже десятки років застосовує софістичний аргумент, мовляв, українці ще не мають устійненої концепції свого національного життя і тому не відомо, яке рішення вони зробили б, якщо б сьогодні проведено загальнонаціональний опит — плебісцит: за самостійну соборну українську державу чи за державну єдність з Росією?

Порив і злам Івана Дзюби якоюсь мірою зміцнив те баламутство саме тому, що надто багато

українців прийняли тактику за догму віри української.

Єдиним конструктивним аспектом тієї драми є те, чого не передбачали кремлівські режисери і їхні київські сфлери. Промахнулись вони трагічно.

Зігнувши передового речника “молодої України” і примусивши його вселюдно відректися навіть своєї міражної “самобутньої радянської України”, вони ще раз доказали правдивість слів Марини — героїні драми М. Куліша п. н. “Патетична соната”:

“На московському кумачі України самостійної не вишити!”

Автор тієї небуденної драми загинув у системі “архіпелагу Гуглар”, але не покався. Він знав, що справа української культурної і політичної самобутності — це революційна справа і тим самим вона перетинає нерви всякого імперіяльного мислення. На дипломатично-хірургічні трюки не залишається місця. Єдиний вихід: Советський Союз, як новочасну форму російського імперіялізму і рабства, треба ліквідувати, а не реформувати при допомозі чужоземних і фальшивих доктрин.

9 березня 1974

РОМАН РАХМАННИЙ — український журналіст, радіокоментатор і есеїст у Канаді, автор книжок: “Кров і чорнило”, (Нью Йорк, 1960), “На п'ятдесятій паралелі” (Вінніпег, 1969), “На порозі другого півстоліття” (Вінніпег, 1970), “Не словом єдиним” (Вінніпег, 1971), “Червоний сміх над Києвом” (Мон-треал, 1971).

З есеїв українською мовою:

“Українська міжнародна політика з позиції власної сили” (1963); “До письменниці Ірини Вільде” (1964); “Дума про наймолодшого брата” (1965); “Вудівничий першої Української Народної Республіки” (1966); “Преса Української РСР: 1967”, “За гідну українську державу: лист до українських літераторів в УРСР” (1968); “Жива Україна” (1969), “Поїзд, що йде крізь наше серце” (1969); “За діалог між українцями: відповідь Д. Павличкові” (1970); “Поезія міжвоєнного покоління” (1970); “А до того я не знаю людства” (1970); “Якщо ви їдете в Україну” (1971); “Канадські перспективи на 1975 і опісля” (1972); “Повість про Гусака-Невмируку” (1972); “Вільна преса — всеукраїнський орієнтир” (1972); “Битва над українською Марною” (1973); “Баллада про хруща на вишневому зрубі” (1973); “Чотири властивості Акту 22 січня 1918 року” (1974).

З чужомовних статей:

“Апокаліптичні вершники над Україною” (De Linie, Amsterdam: 1947); “Україна — забута барикада” (Die Weltwoche, Zürich: 1948); “Кремль залицяється до українців” (Saturday Night, Toronto: 1954); “Чому Росія потребує часу і миру?” (The Globe and Mail, Toronto: 1959); “Товариш Енко — бойовий вершник Росії (Military Review, U.S.A.: 1964); “Привид націоналізму в СРСР” (Commentator, Toronto: 1966); “Боротьба за право людини в СРСР” (La Presse, Montreal: 1968); “Пекін піднімає українське питання” (The Montreal Star, Montreal: 1969); “Церква і Кремль” (The Ottawa Journal, Ottawa: 1969); “Єврейське питання в СРСР” (The Montreal Star, Montreal: 1970); “Роля національностей СРСР у майбутній війні Росії з Китаєм” (The London Free Press, London, Canada: 1971); “Валентин Мороз струснув імперією советських роботів” (The Windsor Star, Windsor: 1972); “Ставлення українців до прагнень французів у Квебеку” (Le Devoir, Montreal: 1972); “Людина між Римом і Москвою” (The Calgary Herald, The Ottawa Citizen, The Edmonton Journal: 1972); “Поневолена Україна” (The Gazette: 1972); “Бунтарська Росія” (La Presse, Montreal: 1973); “Хто судитиме Косигіна?” (The Gazette Montreal: 1974).

З М І С Т

	Стор.
Обітниця Вільних Українських Журналістів	4
Передмова	5
Приречення публіциста в Україні	8
Від автора: Гомін з-поза нас	9
За що стоїмо?	11
За який прапор?	16
Лист до всіх, хто живе душею:	
— Книга про український біль	32
— Книга про український сором	36
— Книга про український гнів	39
Баляда про поїзд, що йде крізь наше серце	44
Перемога розсудливості в Києві?	64
Велике свідчення про велику невдачу	69
Stalinism reappears in the Ukraine colony	73
Перемога на березі чекань	83
Критик на суді беззаконних	88
Вогонь і попіл	92
Провал однієї доктрини	98
Бібліографічна нотатка	111

